

MOLDVAI Magyarság

Gazeta Ceangăilor Maghiari din Moldova

2019. Tavasz

ÚJ SOROZAT XXIX. ÉVF. 1. SZÁM (316.)

Tartalomjegyzék

Kisétalék küs kertemben... ..	3
PÁVAI ISTVÁN: A moldvai magyarság népzeneje	4
Folclorul muzical al maghiarilor moldoveni	8
MIRK SZIDÓNIA-KATA: „Énekszóban nőttem fel...” (Beszélgetés Nyisztor Mihályné László Ilonával)	12
„Lestem a zenészeket, hallgattam a pásztorokat” (Beszélgetés Legedi László Istvánnal)	16
PETRES LÁSZLÓ: „Én azért fúvnom úgy, mer...” (Beszélgetés Hodorog Andrással)	20
„Nekem olyan vót ő, minha édesapám lett lenne” (Beszélgetés Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébettel)	26
Jegyzet a beszélgetésekhez	30

Az első és hátsó borítón:

Magyar mise a bákói Szent Miklós-plébániatemplomban 2019. január 27-én. A jászvásári püspökség 1884 óta íródó történetében először engedélyezte a magyar nyelvű szentmise bemutatását Moldvában.

Lapszámunk szerzői

MIRK SZIDÓNIA-KATA
(1973, Csíkszereda) néprajzkutató,
Csíkszereda

PÁVAI ISTVÁN
(1951, Székelyudvarhely) etnomuzi-
kológus, Budapest

PETRES LÁSZLÓ
(1975, Újtusnád) magyartanár,
Lujzikalagor

Kiadja a SZÉKELYFÖLD ALAPÍTVÁNY
A kiadásért felel: FERENCZES ISTVÁN elnök

Felelős szerkesztő: MIRK SZIDÓNIA-KATA
Munkatársak: BARTHA GYÖRGY, HALÁSZ PÉTER, IANCU
LAURA, ION NETE, OLÁH-GÁL ELVIRA, PETRES LÁSZLÓ
Korrektor: FERENCZ S. CSILLA
Grafikai szerkesztő, fotós: ÁDÁM GYULA
Tördelőszerkesztő: BODOR ZSOLT

Készült a Pro-Print Könyvkiadó digitális nyomdájában.
Tel.: +40 266 314 257 • Csíkszereda, Nagyrét u. 22. szám

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. szám,
tel.: +40 266 311026, e-mail: moldvaimagyarsag@gmail.com
Internetes elérhetőség: www.hargitakiado.ro

A lap ára: 5 RON. Előfizetési díj: belföldieknek egy évre 20
RON, külföldieknek egy évre 35 RON.

Előfizetni a szerkesztőségben vagy postai utalvánnyal lehet,
amelyet a szerkesztőség címére, SIMON ILDIKÓ nevére
kérünk postázni.

Bankszámla: Fundația Székelyföld BCR Miercurea Ciuc, Su-
cursala Harghita
Lejszámla (cont lei): RO10RNCB0152042365850001
Valutaszámla (cont valută): RO26RNCB0152042365850004

Folyóiratunk Magyarországon megrendelhető a Magyar
Napló szerkesztőségében (1092 Budapest, Ferenc körút 14.
I. em. 5. Tel: +36 14136672)

TÁMOGATÓINK

Felföldi Elek – Budapest

Fodor Albert – New York

Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár

Kisétalék küs kertemben...

Kisétalék küs kertemben
Virágom látni.
Már leütte zőszí harmat
Virágim színit.

Rétta* sétál küs gerice
Sárga lábával.
Sárga lába, zöld e szárnya,
Jaj, be gyöngyön járja!

Megszólítám küs gericét,
Há fülemilye!
Megszólítám fülemilyét,
Az én szerelmem.

Gyer' bé, gyer' bé, én szerelmem,
Légy aranyalmám!
Nem mehetek, édes szivem,
Mert megutáltál.

s Én helyemben te magadnak
Mást választottál.
Sem nem szebbet, sem nem jobbat,
De még ulyant sem.

Ugyan megnezd, genge rózsám,
Kit választottál,
Tiszta víznek színje alól
Mérget ne igyál!

Met e virág e víz szélén
Szépet virágzik.
De virágja vízbe békül
Méreggé válik.

*réttá = rajta

Klészse – Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzse

Gyűjtötték: Domokos Mária, Kallós Zoltán, Lénárt Andrea, Németh István, Teszáry Miklós, 1993. 02.

In *Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje*. Szerkesztette: Domokos Mária – Németh István. Budapest, 2004. 62.

A moldvai magyarság népzeneje

A magyar népzene kutatás a nyelvterület egészét öt nagy dialektusterületre osztja. Ezek közül a legkétsőbb felfedezett dialektus a moldvai. Az alábbiakban ennek a legfontosabb jellemzőit foglalom össze.

A moldvai magyar dallamrepertoár összetételében szembevető a régies rétegek túlsúlya az új stílusú népdalokkal és a népies műdalokkal szemben. Utóbbiak rendszerint csonka formában, átalakítva bukkannak föl. Jelenlétük az 1930-as évek gyűjtéseiben még szerényebb volt. Elterjedésük főleg az 1950-es évek elején (a sztálini korszakban) létrehozott magyar tannyelvű iskolák működésének köszönhető, amikor székely tanítónők oktattak a moldvai magyar iskolákban. Az új stílusú népdalok jelenléte inkább a székely eredetű moldvaiaknál jellemző (Tatros, Tázló, Ojtoz vidéke), a Románvásár környéki (északi csángó) és a Bákótól délre fekvő (déli csángó) falvak esetében nem számottevő.¹ 250 körül van azoknak a moldvai magyar dallamtípusoknak a száma, amelyek a magyar nyelvterület többi részén nem ismertek. Ezeknek nagy része jól beleillik a magyar népzene stílustömbjeibe, tehát a jelenség nemcsak a román dallamátvételekkel, hanem a sok évszázados különállással és a hagyományörzés magas fokával is magyarázható.

A többi népzenei dialektusterülethez képest a moldvai magyarok dalkészletében feltűnően magas a kisambitusú dallamok száma. A vidék egyik jellemző dallamrétegét azok a *lá* vagy *szó* végződésű négyfokú dallamok alkotják, amelyek csak itt és Gyimesben honosak. A *szó*, továbbá a *dó* sorzáróhang az ötfokúságban is jelen van. A nem *lá* végű pentatónia, bár a magyar népzeneben ritka, legnagyobb súllyal innen mutatható ki. A moldvai magyarok köréből több mint száz pentaton dallamtípust gyűjtöttek. Ugyanakkor a nem ötfokú régies dallamok száma az egész nyelvterületen belül itt a legmagasabb. További jellemző sajátosság a fríg zárlat és a bővített szekund lépés. A fríg zárlat gyakran jelenik meg alkalmi (egy-egy versszakban fölbukkanó) elszíneződésként, tehát inkább előadásmódbeli, mint hangnembeli sajátosság. Mindkét jelenség a román népzeneben, általában a balkáni kultúrkörben számottevőbb.

Bartók az erdélyi dialektus egyik jellemzőjének a b3-as főkadenciát tartotta. Ez azt jelenti, hogy ha a négysoros dallamstrófa utolsó sorának záróhangját 1-el jelöljük, a második sor záróhangja (főkadencia) egy kis terccel magasabban található. A moldvai pentaton dallamanyagban is ez a leggyakoribb. A hétfokúságban viszont az 1 mint főkadencia a b3-mal azonos jelentőségű, az 5 pedig ezeknél is számottevőbb. Bartók szerint a 4-es főkadencia mindegyik magyar zenei dialektusban meg-

Tulbur Antal, furulyás, Lujzikalagor

található, de Erdélyre jellemzőbb. Ez a megállapítás Moldvára még inkább érvényes. Itt relatív túlsúlyban van az 1-es záró kadenciánál egy nagyszekunddal mélyebb, VII-tel jelölt főzárlat is, amely a román népzeneben általános, s a csuvasban szintén jellemző. Dallamtípusonként mérlegelendő, hogy az ilyenfajta moldvai dalok esetében szomszédnépi hatásról vagy keleti örökségről van-e szó.

A moldvai népzene a dallamsorok szótagszáma tekintetében is mutat néhány jellegzetességet. Más magyar tájakhoz képest a hatszótagos dallamok arányszáma kiemelkedően magas, a 11-12 szótagúaké pedig alacsony. Moldván belül szemlélve viszont az anyagnak szinte fele nyolcszótagos. A Mezőség mellett itt a legjellemzőbb a dalon, sőt versszakon belüli szótagszámváltozás. Ezáltal például 4×12-es strófából 4×14-es vagy 4×16-os is létrejöhet, ami arra enged következtetni, hogy az erdélyi népi tánczenére jellemző bővült strófájú dallamok egykor nagyobb területen éltek.²

A többi dialektusterületen is előforduló ereszkedő kvintváltás a moldvai magyar népzeneben is megtalálható, ráadásul olyanszerű változatossággal, mint az a cseremis és a csuvas népzeneben is megfigyelhető, tehát *lá*, *dó* és *szó* végződéssel. Ugyanakkor más magyar vidékekhez képest a moldvai magyaroknál magasabb a román népzene is jellemző AABB formájú dalok száma. Moldvában gyakoriak a 2-3 soros dalok is. Első látásra úgy tűnik, hogy a kétsorosak a strófa kialakulásának valamilyen kezdetleges stádiumát őrzik, a háromsorosak pedig átvételek a román népzeneből, ahol gyakoribbak. Mindkét megállapítás részben igaz, de tekintetbe kell venni, hogy a kétsorosak egy része kimutathatóan négysoros dalok csonkulásával keletkezett, más része pedig úgy, hogy a hangszeres táncdallam két periódusa közül csak az egyikre alkalmaztak szöveget.

A dinamikai árnyalás és a drámai expresszivitás hiányzik a moldvai dalok előadásmódjából. A dallamdíszítés hagyománya azonban fennmaradt, amelyet egyaránt alkalmaztak rubato, parlando és giusto dallamok esetében, egyéni és csoportos énekés során. A versszakról versszakra azonos módon való díszítés erre a zenei nyelvjárásra a legjellemzőbb. A díszítmények elhelyezési módja viszont teljesen megegyezik a közmagyar gyakorlattal: a formarészek kidomborítását szolgálja.³

A magyar népzenei szöveghasználattal kapcsolatban Bartók megjegyzi, hogy az *a, b, c, d* elrendezés (négy különböző tartalmú szövegsor a négysoros dallamstrófában) a legáltalánosabb, de Erdélyben az *a, a, b, b* is gyakori. A megállapítás Moldvára fokozottan érvényes, itt viszont más régies szövegalkalmazási módok is gyakran előfordulnak (pl. *a, b, a, b*). A magyar népzeneben ritka refrénes dalok aránya itt magasabb, és részben román hatásnak tudható be. A változatosság e tekintetben is nagy: magyar szövegű dalok román refrénnel; ugyanazon dallam azonos tartalmú magyar és román szöveggel stb.

A lírai dalszövegek gazdag változatokörén túl kiemelkedő a balladák száma. Tizenkét magyar balladatípus, köztük két klasszikus ballada csak Moldvából került elő. Mellettük számos, Erdélyben is megtalálható típust találunk. A balladaszövegek viszont itt terjedelmesebbek, rögtönzöttebbek, olyan jellegzetességeket mutatnak, amelyek a tömör balladai stílus kialakulása előtti epikus tradícióra jellemzőek.⁴ A balladákban és egyéb dalok szövegében is gyakran fordul elő *Szent István király*, *Mátyás király*, *Magyarország*, *Nagy-Magyarország*, *Magyari császár* stb., ami adalékokat szolgáltat e népcsoport sokat vitatott etnikai azonosság- és származástudatához is.⁵

Minuc Péter „Mikimauc”, „szültüsz”, Ploszkucény

Moldva etnikai sokszínűsége a korábbi évszázadokban a mainál jóval tarkább képet mutatott. A számos, erre vonatkozó történeti adat közül egy olyat idézek, amelyik zenei vonatkozásban is érdekes. Niccolò Barsi da Luca, olasz szerzetes 1633-as moldvai útjáról írt beszámolójában hegedűféléket (*violini*), dudákat (*sordelline*), töröksípokat (*piffari*), dobokat (*tamburi*) és háromhúros pengetős hangszereket, valószínűleg kobzokat (*collascioni con tre corde*) látott „a moldvaiaknál és a tartomány összes többi lakosainál” (*I Muldavi dunque e tutti abitanti in questa provincia*). Föl is sorolja a moldovánokkal, vagyis románokkal együtt élő etnikumokat, amelyek körében látta ezeket a hangszereket: tatrosi magyarok és németek, románvásári és szereti örmények, galaci görögök és törökök.⁶

Hodorog András „kavalval”, Klézse

A hangszeres zenének a moldvai magyarok körében régen nagyobb jelentősége volt.⁷ Dorombon gyermekek, lányok, asszonyok is tudtak játszani. A furulya (*sültü*) nem csupán pásztorhangszer volt, *guzsalyasban* (fonóban), kisebb házimulatságok alkalmával tánckísérő hangszerként is használták. Petrás Incze János 1843. december 28-án kelt, Döbrentei Gábornak címzett leveléhez csatolt Moldvahoni Csángó Magyar Dallok egyikének jegyzékében olvasható: „Sültünek nevezetik a furulya, mi ritka legény kinek nincs, ennek hangja hasittya át az erdőt mezőt hol a legények járnak nem epen érdektelen hang ez az aratás vagy más mezei munkával foglalkozó leányoknak.”⁸ A *sültü* elnevezés *szültü* változata az északi és déli csángók egyik nyelvjárási sajátosságával, az *sz-eléssel* magyarázható.⁹ 1978-ban az akkor 56 éves forrófalvi Balog Antal így nevezte meg hangszerjátékát: „sütüvel fúvok”. Ugyanakkor a 70 éves klézsei Benke Pap Ferenc *sültü*nek mondta hangszerét. Az utóbbi formából jól érezhető, hogy ez a hangszernev a *süvölt*

melléknévi igenév származéka. A Klézsétől nem messze fekvő Lábnikon viszont egy évvel később a 81 esztendőes Ádám István érdeklődésemre visszakérdezett: „Sültü? Hát miféle az, nem értem?” Kiderült, hogy ott *frulyának* ismerik ezt a hangszert. Egyébként a moldvai magyaroknál, főleg a székelyes csángó nyelvjárásuk körében elég elterjedt a *furulya* elnevezés is. Vikár László a Volga vidéki cseremiszek között *sijaltös* nevű kétlyukú furulyát talált, amelyről megjegyezte „vö. a csángó süvöltős szóval, amely szintén furulyát jelent”¹⁰

A moldvai magyar furulyások, a *sültü* mellett egy ötlyukú hosszúfurulyát is használnak, amelyet *kavalnak* neveznek, akár csak a románok. A kaval saját hangsora miatt többnyire más dallamok megszólaltatására alkalmas, mint a hatlyukú furulya.

A furulyafélék másik sajátos képviselője a *tilinka*. Moldvában az ezen a néven ismert hangszer egy közönséges cső, amelynek megfúvásakor a furulyánál használt dugó helyett az ajkával csökkenti a rés nagyságát a hangszerjátékos akkorára, hogy a hangképzés lehetővé váljék. Ezen a csövön nincsenek játszólyukak. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert más vidéken a hatlyukú furulyát,¹¹ illetve a közönséges fűzfafütyülőt nevezték *tilinkónak*, de nem *tilinkának*.

László „Legedi” István tilinkázik, Felsőbuda

A 20. század utolsó évtizedeiben még megtalálható volt itt a *sípnak* nevezett duda. Egy 1757-es magyarbölkényi följegyzésből kiderül, hogy egykor Erdélyben a dudát szintén sípnak nevezték: [Sipos Jánosnak] „az a Sipos név neki nem igaz neve, hanem csak azért, hogy Sipos es Dudás ragasztották rája”¹²

Ez az elnevezés Moldvában napjainkig fennmaradt. Duma János „Porondi”, nagypataki dudás 1978-ban, 86 éves korában mondta hangszerének nevééről, hogy románul „csimpoj, magyarul aszongyák síp”. A *síp* szót hangutánzó eredetűnek tartja *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*.¹³ Nem elhanyagolható viszont a jelentésbeli azonosság mellett a hangtani rokonság a *síp* és a latin *tibia* között.¹⁴ Ennek a hangszernek korábban igen fontos szerepe volt a moldvai magyarok táncéletében, régen egymagában is muzsikáltak vele egész lakodalmakat, minden más hangszer közreműködése nélkül.

Duma János „Porondi”, „sipos”, Nagypatak

Yrjö Wichmann 20. század eleji tájszójegyzékében megtaláljuk a *citerát*, ám citeraszó a vidéken ma már nem nagyon hallható, bár egy-egy hangszer a padlásokról még előkerült, sőt szórványosan moldvai magyar parasztember citerán játszott dallamainak publikálására is sor került.¹⁵

Már a 19. század első felében feljegyezték, hogy a moldvai magyarok és románok táncaikat „egy két cigány hangászata” mellett” gyakorolják.¹⁶ A vidék állandósult hangszeregyütteseiben a dallamjátszó szerep a hegedű (*cinige*, *hedegü*, *muzsika*), amelyhez *koboz*, újabban *dob* is társul. Kisebb jelentőségű táncalkalmak esetén a hegedűt furulya is helyettesíthette, de a kettő együtt ritkán fordult elő. Ilyen együttesek magyar parasztemberekből is alakultak. A nekik muzsikáló cigányzenészeknél alkalmilag *kiscimbalom* is használatos volt.

Az utóbbi néhány évtizedben a régi együttesformákat rézfúvósok és egyéb modernebb hangszerek váltották föl, illetve gyakran keverednek a régi hangszerek az újakkal, de az új megoldásoknak a hagyomány által történő szentesítése, folklorizációja a legtöbb esetben nem következett be.

Viszonylag keveset kutatták a moldvai magyarok hangszerekkel, zenével, táncsal kapcsolatos, rendkívül archaikus hiedelemvilágát.¹⁷

A moldvai népi tánczene, tánckultúra hármas (erdélyi, balkáni és közép-európai) kötődésű. Érdekes ugyanakkor, hogy régi stílusú magyar dallam bekerülhetett nem erdélyi eredetű tánc kíséretébe is. A nevükben romános hangzású táncok közül a környékbeli románok egy egész sor táncot nem ismertek. A tisztán románként tartott táncok közül többnek volt sajátos magyar nyelvű táncszó-készlete, néhányuknak magyar nyelvű énekelt változata is. Magyar szöveg és dallam járul a Bákó környéki falvakban kedvelt *öreg és serény magyaros* nevű táncpárhoz. Ezekben legerősebb az erdélyi örökség. Éppen ezért különös, hogy ez a két tánc a székely eredetű moldvai magyarok körében ritkább.

Általában elmondhatjuk, hogy a régies, honfoglalás előtti és középkori jegyek megtartásában, valamint az asszimilált idegen hatások mennyisége tekintetében Moldova egyaránt túlszárnyalja a többi magyar zenei dialektusterületet. Ez az archaikus hangulatú kultúra hosszabb ideig maradt élő, mint más területek. 1978-tól az ezredfordulóig tartó helyszíni kutatásaim során közel ugyanazt a dalkészletet találtam – s nem csak az idősebb nemzedék repertoárjában –, mint amelyet az első moldvai gyűjtések a harmincas években felszínre hoztak, sőt további régi dallamtípusok is előkerültek. Ezt, a történelem viháraitól állhatatosan dacoló hagyományrendszert csupán az 1990 óta bekövetkezett változások tudták nagyobb mértékben megbontani.

1. Faragó József – Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1954. 22., 31–32.
2. Pávai István: Jajnáta-szerű dallamstrófák a moldvai magyar népzeneben. In *Zenatudományi Dolgozatok 1995–1996*. MTA Zenatudományi Intézete, Budapest, 295–320.
3. Paksa Katalin: *A magyar népdal díszítése*. MTA Zenatudományi Intézete, Budapest, 1993. 131–154., 175–178., továbbá 0205–0236 példacsoport.
4. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest, 1976. 171–175.
5. Pávai István: Magyar identitástudat Moldvában. In *Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népeletben*. Hagományok Háza, Budapest, 2005. 9–98.
6. Alexandru, Tiberiu: Vioara ca instrument muzical popular. In uő: *Folclorică, organologie, muzicologie*. Editura Muzicală, București, 1978. 197–238.
7. Részletesebben a moldvai magyarok hangszereiről lásd: Bálint Zsolt: A moldvai magyar hangszeres népzenei dialektus. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 37*. (1992.) Pécs, 1993. 180–216.; Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczeneje*. Telegi László Alapítvány, Budapest, 1993.; Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, Budapest, 1998.; Stuber György: *Moldvai csángómagyar „sípások”*. *Dudakultúra a magyar nyelvterület legkeletibb részén 1973–2010*. KJNT, Kolozsvár, 2010.; Tobak Ferenc: „Fújják és táncolnak utána”. Sípások – csimpolyosok Moldvában. In *A duda, a furulya és a kanásztüllök*. Planétás Kiadó, Budapest, 2001. 477–488.
8. Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin: *Csángó népzene I*. Editio Musica, Budapest, 1956.
9. A csángónak nevezett népcsoportokról lásd Szabó T. Attila: Kik és hol élnek a csángók? In *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion, Bukarest, 1972. 122–131.
10. Domokos Pál Péter: Szültü. In uő: *Múltbanéző. Tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1990.; Szabó T. Attila: A csángó sültü, szültü hangszer és a székely Sölytű családnev. *Magyar Nyelvőr*, 84. 1960. 97–100.
11. Kubinyi Ferenc: Függelékül Mátray Gábor úr cikkéhez. In Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írárok*. Magvető, Budapest, 1984.
12. Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II*. Kriterion, Bukarest, 1978. 138., 489.
13. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. III. 544.
14. Szabédi László: *A magyar nyelv őstörténete*. Kriterion, Bukarest, 1974. 167.
15. Wichmann, Yrjö: *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csangodialektes*. Helsinki, 1936; Balogh Sándor: *Moldvai hangszeres dallamok sültün, kobzon, hegedűn*. Ethnofon Népzenei Kiadó, Budapest, 2001. 80–81.
16. Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838. 52.
17. Pávai István: Zenés-táncos hiedelmek a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Látóhatár*, 1994/1–2. 171–188.

Hegedű–koboz kettős: Fehér Márton (Külsőrekecsin), Păun Vasile (Redojé)

Folclorul muzical al maghiarilor moldoveni

Etnomuzicologia maghiară împarte folclorul muzical maghiar în cinci dialecte mari. Printre acestea a fost identificat cel mai târziu cel moldovenesc. În continuare voi prezenta cele mai importante caracteristici ale acestui dialect muzical.

În componența repertoriului o vădită caracteristică este preponderența melodiilor de stil vechi față de cele de stil nou, respectiv față de cele semiculte. Cele două categorii din urmă apar de obicei în variante trunchiate, deformate. Ocurența lor în materialul cules în anii 1930 este și mai redusă. Apariția lor mai accentuată se datorează introducerii învățământului în limbă maghiară în era stalinistă (începutul anilor 1950), când timp de câțiva ani au predat învățătoare din Secuime în aceste școli. Prezența cântecelor populare de stil nou este caracteristică mai cu seamă în rândul populației de origine secuiască (zonele Trotuș, Tazlău, Oituz). La ceangăii de nord (satele de lângă orașul Roman) și la cei de sud (satele aflate la sud de Bacău) este mai puțin relevantă.¹ Se cunosc în jur de 250 de tipuri melodice în folclorul maghiar moldovenesc, care nu sunt cunoscute concret în celelalte dialecte ale muzicii populare maghiare. Majoritatea acestora se încadrează perfect în straturile stilistice ale folclorului muzical maghiar. Deci diferențele față de celelalte zone nu se explică doar prin influențele românești, ci și prin izolarea multiseculară și gradul mai mare a conservării.

În repertoriul maghiarilor din Moldova este surprinzător de mare numărul melodiilor de ambitus redus. Un strat aparte al melodiilor din zonă este alcătuit din melodii tetratonice *sol-la-do-re*, cu terminația pe *la* sau *sol*, care persistă numai aici și în zona Ghimeș. În melodiile pentatonice maghiare terminația tipică este pe *la*, dar tocmai în Moldova se pot întâlni și melodii pentatonice terminate pe *sol*. Aici este cel mai mare numărul melodiilor nepentatonice de stil vechi din întregul areal al vorbitorilor limbii maghiare. O altă caracteristică este cadența finală frigidă și pasul melodic de secundă mărită. Cadența frigidă apare deseori numai în unele strofe ca modificare accidentală, fiind mai mult o caracteristică a interpretării decât a tonalității. Ambele fenomene sunt mai caracteristice folclorului muzical românesc, respectiv celui balcanic.

Béla Bartók a considerat ca o caracteristică a dialectului muzicii populare maghiare din Transilvania cadența principală pe b3. (Etnomuzicologia maghiară codifică nota finală a unei strofe formate din patru linii melodice cu cifra 1. Față de această cifră cadența rândului doi, considerată cadență principală, este cifrată cu b3, dacă se situează cu o terță mică mai sus față de nota finală 1.) Cadența principală pe b3 este frecventă în melodiile pentatonice moldovenești. În muzica heptatonică de aici însă cadența principală pe 1 are frecvența asemănătoare ca cea pe b3, iar pe 5 este și mai frecventă. Se mai poate întâlni și cadența principală pe 4 mai frecvent ca în Transilvania, unde

Tulbure Anton fluieraș, Luizi Călugăra

de asemenea este caracteristică după opinia lui Bartók. Mai găsim aici într-o preponderență relativă cadența principală mai joasă cu o secundă mare decât finala 1, indicată cu VII, o caracteristică generală a muzicii populare românești, dar și a celei ciuvașe. Anumite straturi ale folclorului muzical maghiar având paralele în muzica ciuvașă, se poate presupune în acest caz atât o moștenire orientală, cât și o influență românească.

Față de folclorul altor zone, în folclorul maghiarilor moldoveni se poate observa frecvența relativ mare a versurilor hexasilabice, iar cele cu 11-12 silabe sunt mai rare. Aproape o jumătate a materialului maghiar cules în Moldova are versuri octosilabice. Ca și în Câmpia Transilvaniei și aici se poate observa frecvent alternanța numărului de silabe a versurilor de la o strofă la alta sau chiar în interiorul aceleiași strofe. Astfel, strofele având versuri cu 4x12 silabe pot avea variante de 4x14 sau 4x16 în cursul aceluiași cântec. De aici se poate deduce că melodiile cu strofe amplificate, întâlnite frecvent în muzica de joc din Ardeal, în trecut aveau o arie de răspândire mai vastă.²

Ca și în celelalte dialecte ale folclorului muzical maghiar, și în Moldova se pot găsi cântece cu transpoziția părții a doua a melodiei la cvinta inferioară. Aici însă acestea prezintă o varietate a notei finale (pe *la*, *sol* și *do*) ca și în cântecele ciuvașilor și ceremisilor din zona Volga-Kama (Rusia). Totodată la maghiarii din Moldova melodiile cu forma AABB, formă caracteristică și melodiilor românești, au o pondere mai mare decât în celelalte dialecte maghiare. Sunt de asemenea frecvente melodiile având 2-3 versuri. La prima vedere s-ar părea că cele cu 2 versuri prezintă o formă incipientă a formării strofei, iar cele cu 3 versuri sunt împrumutate din folclorul românesc, unde această formă are o frecvență mai mare. Parțial sunt adevărate ambele afirmații, dar trebuie remarcat și faptul că o parte a melodiilor cu 2 versuri s-a format prin trunchierea melodiilor cu 4 versuri, iar cealaltă parte a lor a luat ființă prin aplicarea textului doar la o perioadă

a unei melodii instrumentale de joc formată din două perioade.

Nuanțarea dinamică și expresivitatea dramatică lipsește din stilul de interpretare a muzicii populare maghiare moldovenești. Tradiția ornamentelor melodice însă s-a păstrat și erau aplicate deopotrivă în interpretarea melodiilor *rubato*, *parlando* sau *giusto*, atât în cazul interpretării individuale cât și în cazul celei în grup. Aplicarea unor ornamente identice de la o strofă la alta este o caracteristică specifică a acestui dialect. Modul de amplasare a ornamentelor este însă similar cu cel aplicat și în alte zone maghiare și are rolul de a pune în evidență unitățile structurale ale melodiei.³

În privința aplicării textului la melodiile maghiare în general, Bartók menționează că o organizare de tip *a,b,c,d* (patru versuri diferite într-o catrenă) este cel mai frecvent, însă în Transilvania apare și forma *a,a,b,b*. Aceasta din urmă este frecventă și în Moldova alături de o altă formă de asemenea arhaică: *a,b,a,b*. Cântecul cu refren sunt mai rare în muzica populară maghiară, dar în Moldova au o pondere mai accentuată ceea ce parțial se datorează influențelor românești. În această privință avem de-a face cu o varietate destul de mare: cântece cu text maghiar având refren românesc; aceeași melodie având text maghiar și text românesc cu același conținut, etc.

Pe lângă frecvența mare a textelor lirice persistă un număr impresionant de texte epice. Douăsprezece tipuri de balade (printre ele două clasice) nu se găsesc în celelalte zone maghiare. Pe lângă acestea au fost culese numeroase tipuri existente și în Transilvania. Textele baladelor în Moldova sunt mai ample, mai improvizate, prezentând caracteristici, care sunt proprii tradițiilor epice premergătoare apariției stilului concis de baladă.⁴ În

Minuc Péter „Mikimauc” fluieraș, Ploscuțeni

folclorul literar de aici apare des figura regelui Sfântul Ștefan, a lui Mathias Corvin, a „împăratului maghiar”, toponimele Ungaria, Ungaria Mare, etc., fapt care pune în lumină mult disputata conștiință identitară și de proveniență a acestui grup etnic.⁵

Componenta etnică a Moldovei în secolele anterioare prezenta o privesc mult mai pestriță decât în zilele de azi. Din numeroasele date istorice referitoare la acest aspect amintesc doar una, care și din punct de vedere al muzicii prezintă relevanță. Călugărul italian Niccolo Barsi da Luca, în raportul său despre drumul și vizitația întreprinsă în Moldova în 1633, amintește despre instrumentele muzicale văzute „la moldoveni și la toți ceilalți locuitori din regiune” (*I Muldavi dunque e tutti abitanti in questa provincia*): viori (*violini*), cimpoaie (*sordelline*), surle (*piffari*), tobe (*tamburi*) și instrumente cu trei corzi (*collascioni con tre corde*), probabil cobze. Le și înșiră etniile care trăiau laolaltă cu moldovenii (românii), în preajma cărora a avut ocazia să vadă aceste instrumente muzicale: la maghiarii și germanii din Târgu Trotuș, la armenii din Roman și Siret, la grecii și turcii din Galați.⁶

Hodorog András cu caval, Cleja

Odinioară muzica instrumentală a avut un rol deosebit la maghiarii moldoveni.⁷ De obicei și copiii, fetele, respectiv femeile știau să cânte la drâmba. Fluierul (denumit de localnici *sültü*) nu era numai un instrument păstoresc, era folosit la șezători, petreceri familiale, servind și la acompaniamentul jocurilor locale. Într-o notă din anexa alăturată scrisorii lui Petrás Incze János, adresată lui Döbrenței Gábor din 28. dec. 1843, având ca titlu: *Moldvahoni Csángó Magyar dallok* (Cântec maghiare ceangăiești din Țara Moldovei) citim următoarele: „»söltü« este numele fluierului pe care îl au aproape toți feciorii, sunetul

acestui răsună prin păduri sau prin câmpul pe unde umblă ei, nefiind tocmai lipsit de interes pentru urechea fetelor preocupate cu secerișul sau cu alte munci agricole.” Față de denumirea *siültü*, în graiul ceangăilor de nord și de sud se pronunță *szültü*, adică se pronunță s în loc de ș, ceea ce este caracteristic formei arhaice a acestor dialecte.⁹ Cuvântul dispune și de alte variante dialectologice locale. În 1978 Balog Antal din Fărăoani, având pe atunci 56 de ani, a denumit instrumentul său *sültü*, iar clejanul de 70 de ani, Benke Pap Ferenc: *süöttü*. Varianta din urmă pune în lumină faptul că denumirea provine din participiul verbului onomatopeic maghiar *sivölt* (șuieră). În satul Vladnic, aflat nu departe de Cleja, Ádám István de 81 ani nu cunoștea denumirea *siültü*, numind instrumentul său *frulya* (fluiet). La maghiarii moldoveni, mai ales la cei de proveniență secuiască, este răspândit denumirea de *furulya* (fluiet). Folcloristul Vikár László la ceremisii (populația mari) de pe Volga a găsit un tip de fluiet cu două găuri numit de localnici *sijaltös*, denumire asemănătoare cu cuvântul maghiar *sivöltő*, din care provin denumirile ceangăiești menționate.¹⁰

László „Legedi” István cântă la tilinca, Buda de Sus

Fluierașii maghiari din Moldova pe lângă „sültü” au mai folosit și un tip de fluiet mai lung având 5 găuri, pe care îl numeau (ca și românii) *caval*. Cu *cavalul*, datorită gamei sale specifice, pot fi interpretate alte melodii, decât cu fluietul cu 6 găuri.

Un alt tip de fluiet folosit aici este *tilinca*. Este vorba de o țevă obișnuită fără dop și fără găuri laterale. În loc de dop reducerea găurii de la capătul fluietului se realizează cu ajutorul buzelor interpretului. În alte zone maghiare denumirea de *tilinkó* se

referă la fluietul cu șase găuri,¹¹ sau în alte locuri are înțelesul de fluiet obișnuit, confecționat din creangă de salcie.

În secolul 20 se putea întâlni la maghiarii din Moldova și *cimpoiul*, pe care îl numeau ungurește *síp*. Dintr-un document din Beica de Jos, datând din 1757 aflăm că instrumentul era denumit în acest fel și în Transilvania: „Numele de Sipos nu este numele său adevărat [lui Sipos János], i-a fost dat pentru că *sipos* și *dudás* (cimpoier)”¹²

Duma János cimpoier, Valea Mare

Duma János „Porondi”, cimpoierul din Valea Mare în 1978, când avea 86 de ani, a spus că instrumentul său în limba română se cheamă *cimpoi*, iar ungurește i se spune *síp*. Cuvântul *síp* în *Dicționarul istorico-etimologic al limbii maghiare* este socotit de origine onomatopeică.¹³ Este de remarcat similitudinea de sens și de formă fonetică din cuvântul maghiar *síp* și *tibia* din limba latină.¹⁴ Acest instrument în trecut avea un rol și mai pregnant în viața de dans a maghiarilor moldoveni. Duma János, în tinerețe, servea singur cu muzică de cimpoi nunți întregi.

În dicționarul de regionalisme al lui Yrjö Wichmann de la începutul secolului 20 figurează cuvântul *țiteră*, însă în satele maghiare moldovenești azi nu se mai aude acest instrument, deși se mai scoate din pod câte-o țiteră mâncată de carii și sporadic se mai editează câte-o publicație cu melodii moldovenești interpretate la țiteră.¹⁵

În prima jumătate a secolului al 19-lea s-a consemnat că la maghiarii moldoveni, ca și la români, jocurile erau acompaniate

de doi-trei instrumentiști țigani.¹⁶ Formațiile instrumentale tradiționale din zonă erau alcătuite dintr-o vioară (numite de localnici *cinige*, *hedegü*, *muzsika*) și o *cobză*, completată mai recent cu o tobă. Accidental vioara putea fi înlocuită cu *fluier*, însă nu prea se putea întâlni vioara și fluierul în aceeași formație. Muzicanții romi ocazional foloseau și țambalul mic. În ultimele câteva decenii acompaniamentul jocurilor se făceau cu fanfare și cu orchestre mai mari formate din instrumente muzicale moderne combinate cu cele vechi. Acestea însă nu pot fi considerate formații tradiționale.

Deocamdată au apărut puține publicații legate de credințele și superstițiile arhaice ale ceangăilor legate de muzică, dans și instrumente muzicale.¹⁷

Jocurile și muzica de joc de aici își au originea, de la caz la caz, în tradiția orchestrică a Transilvaniei, a Balcanilor și a Europei Centrale. În timpul desfășurării unor jocuri preluate de la români ceangăii aplicau strigături în limba maghiară. Unele cântece de joc de asemenea erau cântate în limba maghiară. *Öreg magyaros* și *serény magyaros* (joc maghiar bătrânesc și iute) formează un cuplu de dansuri având melodii și text maghiar moștenite din Transilvania.

În general putem afirma că folclorul muzical maghiar din Moldova între celelalte zone maghiare în privința păstrării unor caracteristici arhaice și medievale, cât și în privința cantității influențelor străine asimilate. În ciuda acestui caracter arhaic, această cultură a rămas vie și atunci când în alte zone folclorul era deja pe cale de dispariție. Cu ocazia investigațiilor mele în Moldova din 1978 și până în zilele de azi, am găsit același repertoriu ca în cazul culegerilor anterioare. Acest folclor arhaic aflat într-o permanentă confruntare cu vicisitudinile istoriei s-a putut păstra până la schimbările sociale intervenite de la 1990 încoace, schimbări care au dus la dezintegrarea acestui sistem cultural tradițional.

Traducere: Bartha György
Lectură: Pávai István

1. Faragó József – Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1954. 22., 31–32.
2. Pávai István: Jajnáta-szerű dallamstrófák a moldvai magyar népzeneben. In *Zenatudományi Dolgozatok 1995–1996*. MTA Zenatudományi Intézete, Budapest, 295–320.
3. Paksa Katalin: *A magyar népdal díszítése*. MTA Zenatudományi Intézete, Budapest, 1993. 131–154., 175–178., respectiv ex. nr. 0205–0236 példacsoport.
4. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest, 1976. 171–175.
5. Pávai István: Magyar identitástudat Moldvában. In *Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben*. Hagyományok Háza, Budapest, 2005. 9–98.
6. Alexandru, Tiberiu: Vioara ca instrument muzical popular. In *Folcloristică, organologie, muzicologie*. Editura Muzicală, București, 1978. 197–238.
7. Mai detaliat despre instrumentele muzicale ale maghiarilor moldoveni vezi: Bálint Zsolt: *A moldvai magyar hangszeres népzenei dialektus*. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 37. (1992.) Pécs, 1993. 180–216.; Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993.; Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, Budapest, 1998.; Stuber György: *Moldvai csángómagyar „sípások”*. *Dudakultúra a magyar nyelvterület legkeletibb részén 1973–2010*. KJNT, Kolozsvár, 2010.; Tobak Ferenc: „Fújják és táncolnak utána”. Sípások – csimpolyosok Moldvában. In *A duda, a furulya és a kanásztűlök*. Planétás Kiadó, Budapest, 2001. 477–488.
8. Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjámín: *Csángó népzene I*. Editio Musica, Budapest, 1956.
9. Despre grupurile etnice numite ceangăi vezi: Szabó T. Attila: Kik és hol élnek a csángók? In *Tyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion, Bukarest, 1972. 122–131.
10. Domokos Pál Péter: Szültü. In *Múltbanézó. Tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1990.; Szabó T. Attila: A csángó sültü, sültü hangszer és a székely Sölytós családnév. *Magyar Nyelvőr*, 84. 1960. 97–100.
11. Kubinyi Ferenc: Függelékül Mátray Gábor úr cikkéhez. In Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írárok*. Magvető, Budapest, 1984.
12. Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II*. Kriterion, Bukarest, 1978. 138., 489.
13. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. III. 544.
14. Szabédi László: *A magyar nyelv őstörténete*. Kriterion, Bukarest, 1974. 167.
15. Wichmann, Yrjö: *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csangodialektes*. Helsinki, 1936; Balogh Sándor: *Moldvai hangszeres dallamok sültün, kobzon, hegedün*. Etnofon Népzenei Kiadó, Budapest, 2001. 80–81.
16. Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838. 52.
17. Pávai István: Zenés-táncos hiedelmek a moldvai magyarokról. *Néprajzi Látóhatár*, 1994/1–2. 171–188.

Formație vioară-cobză: Fehér Márton (Fundu Răcăciuni), Păun Vasile (Rădoaiia)

„Énekszóban nőttem fel..”

– Beszélgetés Nyisztor Mihályné László Ilonával –

Nyisztor Ilona a pusztinai Magyar Házban fogad bennünket, családjáról, gyermekkoráról kérdeztük:

– A szüleim mindketten pusztinaiak vótak, s úgy a tátám, mind a mám részéről a nagyszüleim is. Nagyon szerettem apóméknál lenni a mám részéről, met úgy éreztem, nagyon szeretnek, kényeztettek, s hát milyen a gyermek, oda huza-kodik, ahol szeretve van. Szeretett dolgozni, még az asszon dógát es elvégezte. Náluk a családban hat gyermek vót, az apjuk meghót az első verekedésbe, az anyja elbetegedett s meghót ő es. Apóm vót a legnagyobb, ő gondozta mind az egész gyermeket. Főzni, mosni, mindent tudott. Jó énekes vót, mikor dolgoztatott a szállósbe, vaj kapált, mindig énekelt, dalokat, szentes énekeket, még imádkozott es. Ő vót az előénekes a csíksomlyói búcsúban, emlékszem, nagyon készülődtek erre a napra, szekerekkel mentek. Vót magyar bibliája es, mutította nekem, beszélt a régi üdőről, de én akkor sok mindent nem tudtam, nem értettem. Mondhatom, hogy énekszóban nőttem fel valahogy. Apómat örökölte édesanyám, s édesanyámat én. Nagyon szép emlékeim vannak a gyermekkoromból!

Úgy a tátám, mind a mám részéről gazdálkodtak, a földből éltek. Mám részéről csak két leán vót, ő vót a nagyobb, én vótam az első unoka. Van még két fiútestvérem, egyik itt lakik a faluban, a másik Magyarországon, mindkettő felesége pusztinai.

– Itt járt Pusztinában iskolába?

– Igen, de amikor megkezdtem az iskolát már nehezebb vót, met egy szót sem tudtam románul. S nem csak én, az egész gyermek nem tudunk semmit es. De nehéz vót a tanároknak es megtanyítani bennünköt. Csak egy osztálytársunk vót román származású, irigyeltük is őt az első osztályban, hogy milyen jó neki, met érti. De aztán erőt vettünk, s néhányan még jobb tanulók lettünk nála es később. Az első négy osztályt itt jártam Pusztinában, jó tanuló vótam, s kellett néha szerepelni a színpadon, előadni valamit, természetesen románul. Én szerettem énekelni, s édesanyám megtanította nekem a *Mi-am făcut bundiță nouă* éneket, amellyel nagy sikerem lett. A tanárok es mondták, hogy van tehetségem ehhez, s bé is adtak ötödiktől Bákóba, a zeneiskolába. Nem vót külön énekosztály, pedig abba szerettem vóna menni, hanem hangszert kellett választani. Mivel nem első osztálytól jártam oda, nem választhattam a zongorát vagy a hedegút, így oboázni kezdtem. De nem ez vót az én világom, nem ezzel mentem tovább, hanem felvételiztem a tanítóképzőbe. Abba az üdőbe öt évet jártunk, aztán adták a repartíciót, hogy hova

menj tanítani. A líceummal párhuzamosan beiratkoztam a népiskolába es, a kántó szakra. Fel is készítettek, hogy menjek a konzervatóriumba, de tátámék azt mondták, nekik nincs több pénzik, hogy tovább támogassanak. Így maradtam óvónő egészen a nyugdíjazásomig.

– A képzőben még voltak-e csángó származású osztálytársai?

– A mi részeinkről nem, csak a Gyimesekből, egyetlen fiúra emlékszem, aki tudott még magyarul.

– A tanárok tudták-e, hogy csángó származású?

– Biztos, hogy igen, már a László vezetéknevből is rájöhettek, hogy nem vagyok román, de abba az üdőbe ilyenekről nem vót szó.

– A csángó szót mikor hallotta először?

– Mű nem mondtuk magunkról soha, hogy csángók vagyunk. Földrajzból tanultuk azt, hogy Bákó megyében élnek csángók, nem is gondoltuk, hogy rólunk van szó, mű magyarok vótunk, ebbe nőttünk fel. A környékbeli románok is magyaroknak nevezték münköt. Az oláhok általában arra, aki katolikus, ha beszél, ha nem beszél a magyar nyelvet, azt mondják, hogy magyar. Bárhogy asszimilálódott s nem beszél

magyarul, úgyis az mondják rea, hogy magyar. 1990 után kezdték mondani a csángót, főleg azok, akik Magyarországról vagy Erdélyből jöttek. Ugye az újságuknak is először az vót a neve: *Csángó Újság*, aztán lett *Moldvai Magyarság*. Szerintem is ez a jobb megnevezés.

– *Gyermekkorában jártak-e guzsalyasokba?*

– Igen, jártunk még guzsalyasokba, sok éneket ott tanultam meg, de nemcsak énekeket, hanem meséket, vicceket. Vót olyan es, hogy jártunk egymáshoz kalákába, egyikhez is, másikhoz is fosztani. Mü nem könyüből, nem az iskolába tanultuk ezeket az énekeket, hanem ilyen helyeken. Annyira jó vót, met egyik mondott egyet, másik mást... Aztán még a kollektív üdejében es, az asszonyok csoportokban jártak kapálni, s vótak jó énekesek, a többiek siettek, hogy hallják, mit mondanak elöl. S román éneket nem tudtunk, csak magyart.

– *A guzsalyasok külön voltak a gyermekeknek?*

– Igen, vót a gyermekeknek, a fiataloknak, korosztályonként. A falu nagy, minden részben több csoport vót. Egymást segítettek, s jobban es telt. Ősztől tavaszig, amíg vót munka, de még a mezőre is sokszor együtt mentek. Ez vót hétköznapi. Vasárnap aztán, főleg a fiatalabbak, összegyűltek egy-egy háznál, a fiatalok a barátokkal, a házások a komáikkal. Apómnak a tátám részről mindég sok bora vót, gyakran gyűltek esze náluk. Emlékszem, furulyaszót es ott halltam először. Abba az üdőbe vót egy furulyás, őt es hítták, hogy jobban mulassanak. Miután meghót, aztán már nem vót hangszeres a faluban.

– *A lakodalmakba milyen zenészeket hívtak régebb?*

– Ripán vótak cigányok, azok zenéltek, osztán miután kihaltak a fiatalok, nem vették át, s nem jöttek onnan. De vót Balkánban egy jó trompétás, Tudorița, neki vót egy csoportja, őt es hívták, s mondták es, hogy trompéta nélkül nincs es lakadalom. Az vót a szép, messze hallatszodott, hogy türkölnek.

– *Hagyományos esküvő szokásaiból él-e még valami a faluban?*

– Nálunk az a jó dolog, hogy sok mindent még megőriztek a régi világból. Igaz, már nem három napot tart a lakadalom, nincs tánc szombat este, de még szépen felötöznek, főleg a legén részéről, szép borándsík sárig kendőkbe, hujjogtatnak, s a búcsúztató es megmaradt.

– *Gyermekkorában még magyarul imádkoztak...*

– Miután megvátották s románul kezdtek misézni, met addig, ugye, latinul ment, egyről-egyre jobban bójött a román. Ez vót a hatvanas években, osztán a hetvenesekben bójött a rádió es, a tv. Még emlékszem, gyermek vótam, mikor a pap kihirdette, hogy ezentúl románul lesz a mise, met Romániában élünk, s így kell legyen. Mit tudtunk mü abba az üdőbe?! Hát, lassan megtanult mindenki románul. Mikor latinul vót a mise, az asszonyok mind magyarul imádkoztak, magyarul mondták az olvasót. A deák is mindig magyarul imádkoztatott, még a Szent Istán énekét is énekelték. Mikor románra váltott, megszűnt a magyar imádkozás. Még azt es próbálták elérni, hogy virrasztáskor, a hót mellett románul imádkozzanak. Édesanyámat is sokat hívták, hogy énekeljen a virrasztókban, s mesélte, hogy vót olyan öregasszony, aki meghagyta, hogy

tőle románul es elmondhatják, de a magyart ne hagyják ki. Lackó Katalin néni, aki itt a faluban az egyik legjobb énekes vót, levetette saját hangját, s meghagyta, hogy ha meghal, azt játsszák le. De a pap a temetésen kipurdikálta... Egyébként róla neveztek el a pusztinai népdalverseny is.

– *Az idősebbek hogyan tudtak meggyónni?*

– A gyóntatás nem volt probléma, olyat nem hallottam, hogy nem gyóntatta vóna meg a pap, met csak magyarul tudott. Ma es van olyan, hogy mondja a szöveget valahogy románul, de a vétkeket csak magyarul tudja.

– *Mikor kezdett el népdalokat gyűjteni, mikor tudatosult magában, hogy milyen kincseket őriznek?*

– Hát, azt pontosan meg tudom mondani. A '80-as évek végén, 1988-ban, egy Magyarországra férjhez ment barátnóm (de persze, csak papíron, met így lehetett kitelepedni akkor) meghívott engem Budapestre, s ott Németh Gézáék elvittek vót Jáki Teodóz atyához Győrbe. Ő szervezett vót egy estét a tanítványaival, ahol moldvai énekeket énekeltek. Én valahogy megijedtem, mikor hallgattam őket, met arra gondoltam, hogy a mi fiataljaink már nem tudják ezeket. Már nem az a világ vót, amiben én felnőttem, lassan az én korosztályom es elfelejté. Én es tudtam énekeket, de ennyi sokat nem, amit szégyelltem is. Az előadás végén bemutatott egy fiút, aki a Szent Istán éneket énekelte, s elmesélte, hogy milyen nagy díjat nyert vót vele egy versenyen. Kicsit restelltem magam, met én nem tudtam. Tüzet ütött bennem, s akkor határoztam el, hogy ha hazaérek, elmegyek az asszonyokhoz, lássuk, emlékeznek-e még erre, s még milyen énekeket tudnak. Többhöz es elmentem, tudták, hogy énekeltek valamikor, de el vót már felejtve. Egyetlenegy asszony, akire reaakadtam, a deáknak a lánya vót, már nagyon öreg, aki emlékezett s két szakaszt tudott. Jut eszembe, amikor kint jártam, elvittek vót Domokos Pál Péterhez is, s mikor legközelebb találkoztam vele, büszkén elénekeltem neki ezt a kettőt. Ekkor odament a polchoz, s levette nekem, ideadta a gyűjtését, amelyikbe megvót a harmadik szakasza es. 1932-ben gyűjtötte fel. Most négy szakaszt éneklünk, met Teodóz atya azt mondta, hogy találna ide a Boldogasszony szakasza is. Az első dolgom az vót '90 után, hogy itt a faluban sokaknak megtanítottam.

– *Gondolom, az édesanyjával kezdte a gyűjtéseit, hiszen László Józsefné Kiss Erzsébetet sokan felkeresték azok közül, akik népdalokat, szentes énekeket akartak hallani, gyűjteni.*

– Igen, leghamarébb édesanyámtól gyűjtöttem. Mikor hazajöttem Magyarországról, meséltem neki sokat, kíváncsi vót nagyon, hiszen kevesen jutottak ki külföldre akkor a faluból. Mondtam, milyen sok szép éneket tudnak, s én esse fogom gyűjteni most. Azt mondta, nem kell messzi menj, met tudok én es eleget! Igaza vót, met olyan sok éneket énekel fel nekem, hogy három kazettát tötöttem meg tőle.

– *Mivel vette fel a hanganyagot?*

– A férjem, aki szintén pusztinai, Onyesten dógozott a finomítóban, vót Szíriában, s hozott vót egy nagy kazetofont. Azzal mentem, de elég kellemetlen vót egy nagy bőrönddel beállítani valakihez. Az elején megijedtek, mikor meglát-

ták, idegesek vótak, nem mindig ment egyből az éneklés, vaj kihagytak valamit, vaj később jutott eszükbe, de aztán megszokták. Ma már más ezekkel a kicsi gépekkel, az ember észre sem veszi, természetesen beszélget veled, nincs úgy meghatódva.

– *Más falvakban is gyűjtött?*

– Nem elégedtem meg csak Pusztinával, kezdtem járni más falvakba es, Szitásra, Magyarfaluba, Külsőrekecsinbe, Lészpedre. Egyedül is sokat mentem, de az elején főleg Teodóz atyával jártam. Én nem is tudtam akkor, hogy annyi sok falu van, ahol beszélnek magyarul. Sokat vitt magával úgy a régi rendszerben, mind az újban, sok jó énekest akkor ismertem meg, Isten nyugosztalja őket, met már mind meghótak! Jobban megismertem a helyzetet, könnyebb vót gyűtteni utána es, mikor egyedül mentem, met már tudtam hová, kihez kell menni.

– *Korán elkerült Pusztinából, Onyesten élt a családjával, mégis 1990 után egyik fő mozgatórugója lett annak a mozgalomnak, amely révén hagyományörző csoport alakult s beindult a magyar nyelvű oktatás is.*

– Már '90 előtt is sokat jártam haza, szinte minden hétvégémet Pusztinában töltöttem. Éltek még a szüleim es, ez vót a legfontosabb, s osztán gyűttögettem es. Annyira jól jött a forradalom, met már sok anyagom essze vót gyűtve, csak tovább kellett adni. Hamarébb magunktól kezdünk esszegyűlni s esszegyűtteni a gyermekeket es, az asszonyok szívesen jöttek. Gyűltünk essze máméknál a szomszédokkal, a barátokkal, a jó énekesekkel. Na, feljött a Nap az öregeknek es, úgy szerették! A régi kapcsolatok révén aztán hívtak sok helyre. Első fellépésünk Magyarországon vót, vonattal mentünk. Milyen örömről vót, énekszó hallatszott egészen Budapestig, spontánul jöttek elő az énekek, egyik a másik után, nem aludtunk egy cseppet sem.

A hagyományörző csoportunk rögtön a forradalom után meg es alakult. Osztán Sára Feriékkel jöttünk kapcsolatba (ő errefelé bé es jött lakni Gyimesbe), aki arra ösztönzött, hogy ne csak énekeket tanítsunk, hanem táncokat es. Az öregek emlékeztek valamicskét, mondták, hogy jártuk ezt a táncot es, azt es, de a tánchoz zenész is kellett. Végre rátaláltunk Toaderre, aki ripai vót ugyan, de Stejaruban élt. Elhíttuk, s amit az öregek mondtak, mind tudta húzni a hedegűjén. Olyan tánc rittyentődött, hogy le a kalappal!

Esszegyűtöttük osztán a fiatalokat es, az akkori gimnazistákat; nezték az öregeket, hogy táncolnak, s '91-ben már megvölt a fiatal csoportunk es. Tizenkét pár vót, rendes fiú-lány páros, ami ritka, hogy így összejjön. A pápalátogatásra együtt ment már a két csoport, s utána évekig sok helyen léptünk fel. Osztán kisebb gyermekekkel is kezdünk foglalkozni, eleinte házaknál dolgoztunk, hol itt, hol ott gyűltünk essze, én Bilibók Jenővel felváltva tanítottam: ő írni-olvasni, én énekelni-táncolni. Amióta felépült a Magyar Ház (2005), már minden foglalkozást itt tartunk.

– *Tudtommal hivatalos keretek között 2000-ben indult be a magyar oktatás. Milyen küzdelmek árán sikerült elérni?*

– Igen, 2000-ben indult, de már évekkel azelőtt írtuk a kérvényeket, hogy hagyják jóvá a magyar órákat, de nem engedték. Hol azt mondták, hogy hamisítva vannak az aláírások, hol azt, hogy nem írtuk alá elegen. Osztán a '90-es évek végén a törvények is kezdtek változni, s az RMDSZ is segített elindítani. Előbbször két faluban, Klézsén és Pusztinában indult be. Minimum 7 aláírás kellett az induláshoz, de az elején kevesen merték még így es aláírni, közjegyző elé kellett menni, s mindenkit ijesztegettek evvel-avval. Leghamarébb azok írták alá, akik családjából valaki már Magyarországon dolgozott, s tudták, hogy nem elég beszélni a nyelvet, hanem erőst fontos, hogy írni es olvasni is tudjanak. Ezeknek a gyerekei mindig fel vótak állítva az osztályban, szidták őket, hogy ezt azért nem tudjátok, met jártok magyar órára. Hangoskodtak, hogy nem kell terhelni a gyermekeket még egy idegen nyelvvel. De ez nekünk az anyanyelvünk, nem idegen nyelv! Osztán ezek a szülők esszehívták a többieket, győzködték, hogy irassanak bé minél többet. Lassan terjedett a dolog, látták, hogy nem történt semmi baj ebből, s egyre többen kezdtek járni.

– *A pap hogyan viszonyult ezekhez a dolgokhoz?*

– Erőst nehezen tudtunk dolgozni miatta, nehezítette a dolgunkat, szidta a gyermekeket is, münköt es. A templomba bé sem engedte a magyar csoportokat, monda, hogy mü nem vagyunk magyarok, ne csábítsanak münköt. De mindezt magyarul monda! Nehéz üdök vótak! Akkoriban volt az a Nagy-Románia Párt, amelik gyűlölte a magyarokat, sajnos, hatottak az emberekre es. Vótak olyan családok, akik nem is akartak hallani a magyar szóról, de a gyerekek kezdtek járni a többiekkel hezzánk, s idővel megváltozott a szülő véleménye, sőt olyan es vót, hogy továbbtanulni es magyarul adta.

– *Jelenleg az RMPSZ oktatási programjában hagyományörzőként van alkalmazva. Hány gyermek jár a foglalkozásokra?*

– 96 gyerek jár a pusztinai iskolába, ebből majdnem mindenki, '92-en járnak magyar oktatásra is. Sajnos, egyre kevesebb gyermek van. Mikor én jártam iskolába, 400-an vótunk, két osztály vót párhuzamosan minden évfolyamon.

A fiatalok mind elmentek külföldre dolgozni, elvitték a gyermekeket is, vagy már ott is születtek. Hazajárnak nyaranta, itthon szervezik a lakadalmakat, itthon keresztelnek, sok közülük építkeznek is itt, gondolom, hogy majd egyszer hazaköltöznek. De az a gyermek, amelik kint született, ott tanult, ott nőtt fel, már nem fog velük visszajönni. Meg vagyunk ijedve, met már most is esszevont osztályok vannak, s ha még kevesebben lesznek, akkor lassan az iskola is megszűnik, leviszik azt a pár gyermeket Perzsolba, a községi iskolába.

– *A '90-es évek elején több diákjuk tanult tovább székelyföldi magyar nyelvű iskolákban, az utóbbi években viszont megcsappant a számuk. A gyermeklétszám csökkenésén kívül a nagyon gyorsan lezajlott nyelvváltás is szerepet játszhat ebben?*

– Sajnos ez így van, nem tudom én es elhinni, hogy olyan gyorsan bėjött a változás. Mü, amikor mentünk iskolába, nem tudtunk románul, a mostani gyermekek pedig alig tudnak magyarul. Az elején, ugye, a mise lett román, osztán az isko-

lában es szidták a szülőket, hogy a gyermekek nem tudnak, beszéljenek velük románul, met nem fognak érvényesülni. Mü például tudatosan adtunk magyar neveket a fiainknak, Attila és Béla. De megszenvedtük! Sokszor mondták, hogy mit kerestek itt, menjetek Erdélybe ezekkel a nevekkal. Visszatérve a szülőkre, olyan jól elkezdtek akkor, hogy nem tudod állítani le. Ma már többségük románul beszél gyermekével. Itt a foglalkozásokon, heti 3-4 órában megtanulnak írni-olvasni, de az iskolában minden tantárgyat románul tanulnak. Meg vannak ijedve a továbbtanulástól, met ha Csíkba bekerül, ott mindent magyarul kell tanuljon. Jelenleg hárman vagy négyen tanulnak kint.

– 1990 után nyílt lehetősége arra, hogy cd-t jelentessen meg a felgyűjtött anyagából.

– Hát, a gyűtéssel kezdtem, aztán énekelgettem is, amit nem tudtam addig, megtanultam. Amikor gyűtteni kezdtem, gyűtöttem minden éneket, nem ismertem fel, melyik műdal, melyik népdal, a különbséget osztán errefelé tudtam meg, Teodóz atya sokat segített ebben. Nem olvastam meg, hányat gyűtöttem össze, de sokat, rengeteg éneket több változatban is. S '90 után kezdtek hívogatni fellépésekre énekelni, met addig szó sem lehetett arról. Abba az időbe nehéz vót vendéget látni, szemmel tartották, ha idegen érkezett a faluba, a külföldieket nem szabadott egyáltalán befogadni, met megámendáztak. Félelemvel történtek a találkozások, de még a somlyai búcsúban es figyelték, hogy kikkel beszélgetünk. Pedig, hogy örvendtünk, amikor ismerőssel találkoztunk ott!

S osztán fellépés fellépést követett, s kezdtek kérdezgetni többen, métt nincs nekem lemezem. Akkor kezdtem rögzíteni az énekeket. Én mind hallás után tanultam, nem kottából. Csak a fülem vót. De bennünk vannak a hajlítások, egyik sem éneklí egyformán, met aki jó énekes, szeret énekelni, még egy virágocskát odatesz.

– Őt lemeze jelent meg népdalokkal, balladákka, szentes énekekkel. Hogyan válogatta össze?

– A cd-k anyagainak válogatásában sokat tanácskoztam Teodóz atyával, figyelembe vettük azt is, hogy melyik ének jó jól a hangomnak. Első lett a *Moldvai szentes énekek*, ezen a legtöbb Mária-ének, a második a *Földnek e zsírjával, napnak e hűgával* főleg népdalokat tartalmaz. A következőn, ahogy a címe is jelzi (*Pusztinai nagy hegy alatt*), csak pusztinai énekek vannak, a negyedik balladákat (*Elment a madárka*), az utolsó pedig karácsonyi énekeket tartalmaz.

– Van-e ezek között olyan, amelyiken csak az édesanyjától gyűjtött énekeket éneklí?

– Nincs, de annak üdején terveztem vót, csak osztán neki es megjelent Katalin nénivel egy dupla cd, s letettem róla.

– Emlékszik-e még, melyik volt az első ének, amit megtanult az édesanyjától?

– Az *Ide ki a hegytetőn* és a *Pusztinai nagy hegy alatt*.

– S melyik dal volt édesanyjának a kedvence, amit sokszor énekel?

– Mikor mentem hazafelé, tőle tanultam meg ezt es, osztán hallottam Erdélyben es énekelni.

– Az évek során nagyon szép eredményeket értek el diákjai a népdaléneklési versenyeken. Hogyan zajlik az énektanulás a foglalkozásokon?

– Legelőbbször azzal kezdjük, hogy én elénekelem nekik, majd sokat hallgatjuk a régi felvételeket. Nagyon hamar megtanulják. Nagyon fontosnak tartom, hogy értsék is a szöveget, ne csak tátogjanak. Ezért olvassuk soronként, amit nem értenek, megbeszéljük. S ha érti, mit mond, az örökre megmarad. Sok versenyre kijutottunk Erdélybe, Magyarországra, de még Vajdaságban is vótunk.

Jó érzés, hogy nagyon sok gyermek jelentkezik, legtöbb-ször helyi szakaszt is kell szervezzünk, met nem mehet mindenki tovább. A díjak osztán tovább motiválják es őket.

– Diákjaival együtt zarándokol el minden évben a csík-somlyói búcsúba.

– Részt veszünk a körmeneten, kihallgassuk a misét a hegyen, majd jövünk le Csobotfalvára a csángó misére. Ott virrasztunk a templomban, majd hajnalban három s félkor indulunk a keresztútjával a kálvárián. A gyermekekkel együtt végig mondjuk az imádságokat, míg kiérünk. Ott kihallgassuk a hajnali misét, s azután addig énekeljük a szentes énekjeinket, amíg a Nap feljő. Régebb még hirdettem, hogy aki akar, jöhet velünk, de ma már sokan csatlakoznak hozzánk. Szokássá vált, hogy várnak minket a kútnál, s együtt indulunk felfelé.

– Önt a moldvai magyar zenei kultúra egyik nagykövete-ként tartják számon, hiszen nemcsak magyar nyelvterületen, hanem Brüsszelben, Prágában, Amerikában is fellépett. 2008-ban Csángó Kultúráért díjjal tüntették ki, 2013-ban pedig Európai Polgári díjban részesült. Mit jelentenek ön számára ezek az elismerések?

– Örülök nekik, legfőképpen annak, hogy figyelik a munkánkat, követik, tudják, mit csinálunk. Amikor olvassák a laudációkat, mindig meglepődök, hogy mennyire üsmerik a helyzetet. Jólesik, met az az érzésem eleyenkor, hogy nem vagyunk egyedül, nem hanyagolnak münköt es el. S jó látni azt es, hogy tisztelnek bennünköt azért, hogy örözzük a régi hagyományainkat, nem hagytuk el most sem.

De a legnagyobb örömet, a legnagyobb elégtételt a tanítványaik sikere jelenti. Boldog vagyok, hogy van, aki továbbvigye énekeinket, meséinket, táncainkat, met addig leszünk, míg megmaradnak ezek.

„Lestem a zenészeket, hallgattam a pásztorokat”

– Beszélgetés Legedi László Istvánnal –

Legedi László István a moldvai csángómagyar zenekultúra kiemelkedő egyénisége. Több fúvós hangszerezen is játszik, furulya, kaval, tilinkó, de elsősorban furulyajátékáról ismert, alig akad olyan furulyás a magyar nyelvterületen, aki nem ismerné dal-lamait, virtuóz játékát. Klézsei otthonában beszélgettünk vele.

– Szüleim idevalók vótak mind, klézseiek, odafél a falu végiben, az alexandrinai részben vót a nagyapám háza. Ő részt vett vót az első háborúban, apám a másodikban. Itt gazdálkodtak. Nagyapámnak öt fia vót, mindig esztenát tett, ezek a fiúk mind megjárták a johokat. Apám, Legedi László András ott tanult meg igazából furulyázni, s én pedig tőle. Nagyapám es tudott valamennyit, mutogatott valamiket, de nem úgy, mint apám. A testvérek közül még György is jól furulyázott, de igazából apám vót a legjobb a családban. Mikor akkorára felnöttem, lehettem vagy ötéves, felvett az ölibe, rátettem az ujjaimot az övéire, s úgy próbálgattam. Addig gyakoroltuk, míg az ujmozgás megvót, s aztán adott egy dalt, hogy csináljam magam. Amikor megtanultam, esszeköttük az egészet. Ők Györggyel ketten sokszor versenkedtek a furulyával, hogy melyik a jobb. Én figyeltem a dalokat, úgy ugrott bé nekem es a fejembe. De aztán lestem a zenészeket vasárnaponként a táncba, met ezelőtt horbákat csináltak, vagy hallgattam a pásztorokat, akik a házunkkal szembe, az Esztenkán legeltették a johokat. Egész nyáron ott étetgettek azokon az ódalakon. Vót Misku (Butnár) s Szabó Györgynek a fia, Péter. Egy dalt Miskától tanultam meg, egész nap azt fújta, azzal kezdte, azzal végezte, azt még apám sem tudta. Egy öves vót az az ének, nem tudom már kinek az övese.

Csak a fejem gyűjtött nekem. Ha valami kiugrott, másik vasárnap addig vártam a cigányokat, amíg el nem fújták azt. Rögtön szaladtam haza, nehogy elfelejtsem, otthon aztán gyakoroltam. De addig nem feküdtem le, amíg meg nem tanultam. Akkor nem úgy vót, mind most, hogy felveszem s később meghallgatom! De csak messzünetről hallgattam őket, met a gyermekeknek nem lehetett közel menni, a legények félrerúgtak vóna. S ha mentem kapálni es, mit meghalltam a mezőn, ha valaki cicilt vagy sültült, a fülembé béugrott, otthon este pedig addig fújtam, míg megtanultam. Az összes dalokat én itt tanultam meg, nem mentem sehova tanulni. Így értem el ide.

– Abban az időben inkább csak a pásztorok tudtak furulyázni a faluban?

– Nekik vót idejük, a johok mellett egyéb dolgik nem vót. De sokan furulyáztak még rajtik kívül es. Nem vótak pásztorok, gazdálkodtak, de megtanultak. Viszont csak kevesen tudtak

úgy, hogy lehessen utánik táncolni: vót Pap Ferenc, Bandi Antal s apám. Hárman felléptek a Cântarea României versenyen es. Apám nyert is egy rádiót, vót egy nagyon jó havajgatása, avval az első helyet elvette. Idefelé sokan megkérdezték tőlem es, hogy pásztor vagyok-e, hogy így tudok furulyázni.

– Milyen alkalmakkor furulyáztak? Fújták ezek szerint tánc alá is?

– Igazából édesapám idejében egymásnak fújták, ezzel szórakoztak. Vagy maguknak esténként. Tánc alá csak guzsalyasokban zenéltek, met vasárnap a horbába már ezeket a zenész cigányokat fogadták meg. Néha még keresztelőkben is fújták, de lakadalmakban nem nagyon, ott is fogadott zenészek vótak.

– Olyan alkalom volt-e otthon, hogy az édesapja sültült s az édesanyja énekelt?

– Nem, édesapám esténként sokat furulyált, de nem késérte édesanyámat. Pedig ő, mikor készíttetett a házba, örökké énekelt, guzsalyoskodott magába, fonogatott.

– Ön is zenélt guzsalyasban?

– Kisguzsalyasokban zenéltem én es, vót még Gyurka János, meljik polgármester vót, ő harmonikált, ketten csináltuk így. De nagyguzsalyasban már nem, mert mikor a katonaságból hazajöttem, már nem voltak guzsalyasok. Akkor már csütörtök esténként vótak a joia tineretului-ok, Gyurka Mihály jó harmonikás vót, ő zenélt egyedül, vasárnap esténként pedig bálók a kultúrotthonban. Oda ment az egész falu.

– Hány éves korig jártak a kisguzsalyasokba?

– Egészen fel, 16-17 éves korunkig.

– Fizetsége volt-e a furulyásnak a guzsalyasban?

– Nem, mindenki csak szórakozásból zenélt, a közös multságért. Csak a fogadott cigányoknak fizettek.

– Hogyan nevezik itt a furulyát?

– Nálunk nem mondták furulyának, nálunk sültü vót. De a székelyes falvakban, például Csikban, furulyának mondják.

– *Kik csinálták a sültüket, s milyen fából?*

– Készítettek itt maguknak es az emberek, de inkább a piacon vették. Bákóban csütörtökönként vót a vásár, onnan künnebről hozták, főleg románok. Akkoriban inkább cserenyéből készítették, kutyabengőből, amit itt kutyasomnak mondunk. Idefelé azok a mesterek, akik komolyabban csináltak, már szilvából.

– *Bodzából nem készítették?*

– De igen, abból es csináltak, de az nem jó, nem jó a hangása szerintem.

– *Régebb mennyire volt elterjedve a kaval?*

– Nagyon kevesen tudtak kavalozni, apámon, Papp Ferencen és Kotyorka Antalón kívül nem nagyon tudott senki. A furulyának, ugye, hat lyuka van, s a kavalnak öt, a furulyán meg lehet minden dalt csinálni, a kavalon kevesebbet, s a tilinkán meg kevesebbet.

– *Voltak olyan énekek, amiket csak a kavalon játszottak?*

– Nem, a guzsalyasokban például kavalon nem játszottak. Van egy öreg kavalos öves, amit szívesen fújok, apámtól valamennyire megtanultam, de nem úgy játszom. Hallgattam az ő zenéit, esszeraktam, átjátszottam, csináltam újakat belőle, például övesből egy kezeset. Azt hiszem, nem fúj ennyit senki kavalon, mint én. A legjobb kavalt Bákóban vettem, szintén a piacon, bántam es, hogy nem vettem vót meg a társát es, met mind a kettő szépen szólt.

– *Gyermekkorában mindkettőn játszott?*

– Én inkább sültün játszottam, szerencsém vót, hogy megtanultam kavalon, met apámnak vót kavalja.

– *Megvan még az édesapja kavalja?*

– Nincs, sajnos, odaadtam valakinek, de a furulyája megvan. Neki csak egy kavalja s egy furulyája vót. Nekem már minden kótában van, az egész skála, de neki nem, az övé G hangulatba vót.

– *Hol tartotta a furulyáját?*

– Én gyermekkoromban a párnám alatt mindig, édesapám szúrta fel a gerendára.

– *Tilinkán játszottak-e?*

– Csak tavaszon tilinkáztak nálunk. Egy dalt fújtak, a tavaszi havajgatást, nem halltam más dalt fújni ezen kívül. S csak a pásztorok fújták, mikor jöttek vala le a hegyekből esténként. S én, amíg le nem vonult az utolsó birkaláb es, addig nem mentem bé a házba, hallgattam a tilinkát, nagyon tetszett a tilinkaszó.

– *Miből készítették?*

– Fűzfából, amikor annyira eredni kezdtek a fűzek, hogy le tudták szedni. Egy vagy két nap tartott, met száradt meg, többet nem tudtak fújni vele. Az öregek azt mesézték, hogy húsvét előtt soha nem fújták meg a tilinkát, csak nagypénteken, met akkor azt a halottak es meghallták.

– *Nők is tilinkáztak?*

– Inkább a férfiak, a juh pásztorok, de láttam Luca nénit is tilinkázni. Gyermekkoromban én es csináltam tilinkát,

ugyancsak fűzből, de a '80-as években, amikor vezették bé az áramot, akkor többen csináltak bermáncsövekből. Kellett jól tudjad, hogyan csinálod a mértékit, hogy vágod, hogy a nyelvednek es jó legyen. Nagyon szép zengése tud lenni! Övest, gergelydalt, havajgatást szépen lehet fújni rajta.

– *Lapival muzsikáltak-e?*

– Igen, emlékszem, gyermekkoromban vót a szomszédunkban egy Sárig János nevezetű ember. Az a lapival olyan zenét csinált, hogy azt mondtad, klarinéton játszik. Gyűjt vala esze münkö, gyermekeket, énekelt s táncolt. Meghalt nagyon fiatalon, egy kicsit vigyült meg az esze. A lányai még ciciltek, met nálunk így mondják, hogy cicilni. Egyik még él közülük, Sárig Rózsa. Vót a Ceaușescu idejében egy csoport, vótak vagy öten benne, vitték őket a Cântarea României-re, levélből szépen ciciltek, de előregedtek, meghótak, már nincsenek. Apám es szépen tudott. Amikor elindultunk ki kapálni, akkor egy körtehusángot leszakasztott, s végig ott ki fújogatta. De mindenki csak szórakozásból cicilt, guzsalyasban, táncban nem.

– *Megvolt-e, hogy milyen lapiból lehetett fújni?*

– Körte, s inkább vadkörteből, met annak keménykébb a levele. Még vót egy fiú, Pál, az halpénzzel nagyon szépen csinálta.

– *A furulyát kísérték-e más hangszerrel, például dobbal?*

– Ugye az elején vót a hedegű, a dob s a cámbál, utána jött a hedegű, dob es harmonika, s osztán amikor megjelent a szaxofon, akkor a cámbál végleg elveszett. Pedig szépen szólt, legtöbbször kicsi cámbálon zenéltek. Furulyát s dobot együtt karácsonkor, újévkor használtak. Uráláskor, mikor mentek bé a házba s verték a dobot. Vagy van a kecskés, s még van egy másik uráló es, azt nehezebb fújni.

– *Kobozon tudtak-e játszani a faluban?*

– Kevesen, itt Klézsén csak Bezsánt tudtam, aki kobzált, Nagy Bezsánnak mondták. Nagypapáméknál is vót koboz, de nem hallottam őt játszani rajta, a húrok es mind le vótak szakadva, csak játszottunk a dobozán. Nagypatakon viszont ismertem valakit, a nevire már nem emlékszem, neki zenekara es vót. De aztán idefelé sem értem, hogy velem kobzáljon valaki.

– *S dorombon?*

– Drembán? Nem, a mü időnkben már nem drembált senki, apámék idejében még igen, errefelé inkább szájharmonikáztak.

– *Ikerfurulya volt-e Klézsén?*

– Igen, nekem es van. Ilyen, ne, két darabból van csinálva, esze van enyvezve, egyiken megvan a hat lyuk, a másikon nincs egy se. Ezen es csak úgy játszom, mint a másikon.

– *Emlékszik-e még arra, hogy milyen dalt tanult meg először az édesapjától?*

– Igen, előbbször egy övest tanultam meg, utána egy rácát.

– *Volt olyan alkalom, hogy együtt fújták?*

– Apámmal nem tudtunk nagyon ketten sültülni, más stílusa volt játszani, de mindenkinek más a stílusa, Hodorog-nak es, nekem es. Én mindig lent zártam, apám mérgező vót, hogy minek nem úgy csinálom, ahogy ő. Magától tanult meg játszani, én igaz, a kottát üsmerem, de kotta után zenét olvasni

nem tudok, nem vót olyan szerencsém, hogy ilyen iskolát tanuljak, apám csak annyi pénzt kapott, hogy a háborúban sebesült vót, s nem vót erő, hogy továbbtanuljunk. Pap Ferenc ugyancsak úgy játszott, mint apám, üdösebb vót, keveset halltam őt játszani. De vót Kotyorka Antal, ő is korán meghót, ő vót még egy jó zenész, kavalon es játszott, furulyázott, dudált es, neki vótak felvételei Bukarestből es. Én megtanultam egy stílusban játszani, mindenkinek nehezebb váltani később. Úgy kell megtanulni, hogy a bal kéz legyen felül, met osztán akármilyen fúvós hangszeren tudsz majd játszani. Ha úgy tanultál meg, hogy a jobb van felül, akár klarinétot fogsz, akár szaxofont, nem tudsz már átnyúlni. Sajnos három éve elrontottam ezt az ujjamat, nem érzek vele, s nem takarja le rendesen a lukat, nem adja ki azt nekem, amit kéne. Édesapám megtanult magától, bácsi Márton megtanult magától, nem mentek senkihez, de nem tudtak zenekarral játszani. Bácsi Márton csinált egy zenekart a fiaival, ők mentek, de édesapám nem tudott, más stílusban játszott. Többször zenéltem errefelé aztán bácsi Mártonnal, de négy furulyát kellett cseréljek, hogy tudjam késérni.

– *Dudásokat még ismert-e?*

– Kotyorka Antalón kívül itt, Klézsén nem, de rekecsinit igen, Mesterke Gergellel zenéltünk együtt egy csángó bálon, ő dudált, én kavaloztam, a gergelyáncot adtuk elő.

– *Miket táncoltak a horbában?*

– Hát, ruszászka, öreg magyaros, szerbák, csárdások, Valea Casandrei. Rekecsinben egyszer valami asszonyok odajöttek, hogy fújjam el nekik a Valea Casandrei-t. Mondtam, hogy nem tudom, de amikor bácsi Márton, Fehér Márton elkezdte, nekem rögtön eszembe jutott. Akkor néztem a táncikot es, idefelé ezt nem táncolták, csak ott láttam náluk.

– *De a dallamot itt tanulta Klézsében?*

– Igen, itt is ismerték. Ezek az összes faluk Lészpedtől Külsőrekecsinig eszejártak nyárba, mikor vótak a búcsúk. Meztőláb mentünk fel mü es Kalagorba, Szent Keresztbe, s ősszel még egyszer-egyszer hideg van. Akkorjában kendert termeltek, ezt rágtatták le, az vót a pozdorja, avval rótták bé a lábaikat, melegítették azzal. Na, szóval a zenészek tudták egymásnak a táncaikat.

– *Melyik falvakból fogadták meg a cigány zenészeket a lakodalmakba?*

– Leginkább Göstényből (Gâșteni), Radoájából (Rădoaia), Paravából jöttek, de Bacsojból, onnan a Szereten túlról es. Mandache is göstényi vót. Ezek nagyrészt tudták minden falu zenéjét, de nem az összeset, inkább órákat, öveseket, szerbákat. Annak idején három napig tartott egy lakodalom, szombaton vót a fülke, vasárnap a nunta, hétfőn pedig a visszafordulás, amit még izvárnak is mondtak. De legtöbbször csak kedden szabadultak meg onnat a zenészek, met hétfő éjjel még elég sokáig zenéltek. Pénzvel vótak fizetve, esetleg kaptak vagy kértek ráadásnak 1-2 tyúkot.

– *A csárdások régebben is voltak?*

– Szerintem igen, met apám es valakitől megtanulta vót. Ő, ugye, 1915-ben született, 1925 körül tanulhatott meg fu-

rulyázni, vaj még hamarébb. A románok nem fújták ezeket a csárdásokat.

– *Mikor hazakerült a katonaságból, milyen alkalmakkor tudott játszani?*

– Hát, miután hazakerültem, nem vót nekem alkalmam furulyázni, met elmentem dógozni. Aztán úgy hoztam vissza ezeket a dalokat, úgy jutottak vissza eszembe, hogy 1977-be lebetegedtem, s elküdtek vót fürdőbe. Oda vittem a furulyát es, s fújdogáltam. '89-be visszahívtak a katonasághoz, ott dolgoztam a Ceaușescu házánál, vót ott egy Csobotár János nevezetű, ő minden héten csinált nekem egy furulyát műanyag csőből. 16-on vótunk egy csoportban, de amikor vót ez a forradalom, aznap csak ketten vótunk bent, a többiek elszertültek. Este azt mondja János, hogy vedd csak elő azokat a furulyákat. Ő a bőröndöt verte kanalakval, cirkuszoltunk ott ketten. Fújjad csak a kecskést, s táncolni fogott! Másnak kileltük, hogy mi történt Temesváron, 23-án engedtek haza.

– *1990 után adódott lehetőség arra, hogy fesztiválokon, táborokban is fellépjen, egyre ismertebbé vált Magyarországon. Hogyan kezdődött?*

– '90 után, ahogy megtörtént a forradalom, már január közepin megkeresett Farkas János es Misku, két testvér innen a faluból, Kolozsváron vótak egyetemen, tudták, hogy én furulyázok. Pásztor Ferenc vót az első Magyarországról, melik eljött velik, s felvételt csinált velem, apámval, Hodoroggal, Bálint Mihályval. Ők barátok vótak Miskuval, talán az egyetemen együtt tanultak, s meghíttak vót engemet márciusban a tánccháztalálkozóra. Luca nénit s csoportját es hítták, de csak nekem sikerült akkor útlevelet csináltatnom, s egyedül mentem el.

– *Milyen érzés volt először fellépni ilyen nagy közönség előtt?*

– Hát, amikor előbbször felléptem olyan nagy színpadon, mint a Népstadion, mikor megláttam azokat a nagy reflektorokat, egy kicsikét megijedtem, de mondtam magamnak, hogy itt nem üsmer szerencsére senki, ha eltévesztem es, mindegy. De nehezen kerültem fel a színpadra, met mikor odaértem, mondták, hogy letelt az üdő, én már nem férek bele. A pénz már ideadták előre, s mondtam akkor, hogy viszontlátásra. A kapunál értek utol, visszavittek, Feriék mondták a rendezőknek, hogy kihoztuk olyan messzünnet, s milyen dolog, hogy nem léphetek fel. Fújtam egyet furulyán s egyet kavalon, viszontatapsoltak, de le kellett vegyenek onnét, met jött a következő.

Akkor megüsmertek többen, azután híttak táborokba, fesztiválokra. Még akkor augusztusban mentünk Jászberénybe, Sára Ferit már üsmertem, ő bémutatott Papp Imrének s Péterbence Anikónak. 1991-ben édesapámat is ki tudtam vinni Szarvasra, met amíg élt édesanyám, valamétt nem engedte. Ott kértek, hogy a kőrösi lányt nem-e tudjuk, apám tudta fújni, de még táncolni es.

– *Édesapjával 1990 előtt is készítették már felvételt?*

– Igen, édesapámat már '90 előtt es levették vót, csináltak vele felvételt, velem csak '90 után. Amikor apámat levették, ő még félt, met, ugye, nem szabadott erőst akkor.

– *Jászberénybe aztán szinte minden évben visszajárt.*

– Igen, '90-be, mikor meghívtak, együtt vótunk Luca néni-vel, ő a csoportjával jött, nekik a fia, András vót a zenészik, jött Bálint Erzse es. Kallós Zoli bácsi már üsmerte régebből őket, s mondta nekik, hogy írják össze, hány dalt s táncot tudnak Klézséből. Emlékszem, Bálint Erzse odaszólt, hogy ne mondd meg az egészet, hívjanak meg jövőre es! S úgy es csináltuk. De Anikó észrevette, hogy nem akarunk többet, mondta másnap, hogy szabadnapot kapunk, pihenjünk. Hozott még két doboz (láda) sört is. Tudta ő, mit csinál, met kedvik jött az asszonyoknak, fújjad ezt es, fújjad azt es, énekeltek, táncoltak egész délig. De a kamera fel vót állítva! Ősszel kimenek Pestre, eléhoznak egy kazettát, kérdik, ismered-e ezt a dalt? Hát, ezt én fújtam, honnét vettétek? Akkor derült ki a furfang.

– *A moldvai zene iránt érdeklődök, főleg a furulyások közül sokan felkeresték az elmúlt évtizedekben, sokan tanultak Öntől.*

– Örülök, ha valaki megtanulja ezeket a dalokat, ha valaki viszi tovább. Előbbször, ha jól emlékszem, Kerényi Robi jött el hezzám, még '91-ben, karácsonkor itt ült nálam két hetet. Ő már tudott fújni, tanult vót az egyházaskozáriaktól es valamit, akik ki vótak menve oda. Ha hallod, van füled s ha akarod, meg tudod csinálni. Meglepetés vót nekem es egy olyan ember, aki a felvételeim után tanult meg. Mintha magamat halltam vóna, olyan vót! Van, amelyik ügyesebben üli, de nem az egész. Átformálnak sokat, s még el es rontanak belőlük.

– *Milyen táncdallamokat fújtak régebb s melyikekre énekeltek ezek közül?*

– Vót a magyaros vagy öreg magyaros, ebből, amit most fújtam, két verset fújnak tánra, énekre fújják a harmadikot es. Vót még a magyaroska, a gyedoj, csárdások, a ruszászka, szerbák. A románcát bácsi Márton es húzta, de ma már kevesen tudják táncolni. Aztán vót még a korogyászka. A nelu ugyanaz a tánc, mint az alunelu, meljiket fújják Gyimesben, de nálunk egy kicsit másképp. A gergelytánc van énekre es, tánra es. Én úgy tanultam vót a tánra, mindcsak apámtól. Nagyon szerették ezt a táncot, lehetett énekelni is, egy kicsit figurás tánc, jól szórakoztak vele.

– *Hány strófája van?*

– Több van, kinek, ahogy jólesett, annyit húzott, kb. 5 lenne. Sok helyen énekeltek, de leginkább itt Kléze környékén, gyüttve es csak innét van. S miket énekeltek még? Hát *Édes Gergelem; Keresem, keresem, nem kapom; Szeretóm a tánra*.

– *A táncosokat nézi-e, mikor fújja?*

– Hogyne nézném, főleg ha csoportot késérek, muszáj lássam a lábukat, utánik kell fújjam. Tánra csinálunk olyat es, hogy fújjuk rendesen, azután felgyorsítjuk. A rekecsiniek csak bácsi Márton után tudtak táncolni, furulya után nem, met náluk nem vótak furulyások. Tanultam tőle egy cukát. Ezt táncolták nálunk es, csakhogy apám fújt benne két részt, bácsi Márton négy részt. Ő azért tudott sok mindent, met járta a falukat, lakadalmakban zenélt. Klézsén azért maradt meg sok dal, met apám tudta, s én tőle átvettem, megtanultam.

54 tánc van felvéve, s 80-on túl a dalok száma. Három cédém van nekem kiadva, mind Magyarországon jelentek meg.

– *Drumul dracului vagy Drumul dragului?*

– Apám Drumul dracului-nak (Ördög útja) mondta, bácsi Márton Drumul dragului-nak (Kedvesem útja), szerintem is ez a kedvesem útja.

– *Mikor kezdett el foglalkozni a gyermekek oktatásával?*

– Hát, az úgy kezdült, hogy előbb kértük a magyar misét. Aláírásokat gyűjtöttünk, s felküldtük Iași-ba. Hivattak aztán a parókiára, Istók Györggyel le es mentünk, mondták, hogy ezek a kérvények nem igazak, s kérdték, azt akarjuk, hogy magyar papot hozzanak? A plébános kákovai születésű vót, mondtuk, hogy ha latinról át tudtak állani románra, akkor a magyart es meg lehet csinálni. De ennyivel maradtunk. Nekünk jó lett vóna egyszer egy hónapban, de nem lehetett. Osztan Duma András törekedett nagyon a magyar nyelvét, nekem es szólt, de akkoriban még dógoztam, nem vót időm erre. Ő odafel kezdte meg az órákat nála, utána az apám háza üres lett, egy része az enyém vót, s oda tettük bé. Néhány év múlva az András alapítványánál kezdtem el az oktatást, furulyázni tanítottam a gyermekeket. Most az MCSMSZ alkalmazottja vagyok, vótam az RMPSZ-nél es, de kiszálltam. A gyermekeken kívül van egy asszonycsoportom es, akikkel foglalkozom.

– *Jelenleg is tanít?*

– Igen, az este es fel vótam. De egyre kevesebben vannak. Amikor elkezdtük, tömve vót a ház gyermekvel, most már Tyúkszerben nincs es, akivel foglalkozni. Nem látom, mi lesz későbbben. A fiatalok mennek el, szertülnek szét a világba, aki leérettségizett, megy el a faluból. Itt már csak az öregek maradnak. Fáj is a szívem! Nekem is hét unokám van három országban. S ezek mind Klézsében kellene legyenek! Még bízunk, hátha-hátha vaegy hazajön, de ki tudja, mi lesz ezen a világon!

Legedi László Istvánnal Mirk Szidónia-Kata és Petres László beszélgetett. Lejegyezte Mirk Szidónia-Kata.

„Én azért fúvok úgy, mer...”

– Beszélgetés Hodorog Andrással –

Bácsi András házában beszélgetünk, a konyhában, én az asztalnál, ő a plitás szoba mellett ül. Mielőtt elkezdenénk, előkeresi a Moldvai Magyarság klézsei számát. Ekkor kérdezem meg, mikor tanult meg magyarul olvasni?

– Én itt kezdtem vót el a magyar iskolát, édesanyám¹ ide adott '48-ba, és akkor '48-ba elkezdtem, '52-be végeztem a negyedik osztályt itt, s akkor itt vége lett a magyar iskolának, eltüntették, akkor elmentünk Lujzikalagorba, egy néhányan, nem is emlékszem, hogy hányan, Erzsit (*Bálint Erzsébet*²) tudom, ott vót, még egy tizen, ha vótunk, mer voltak gyerekek, akik elmentek Sepsiszentgyörgyre. És például Lujzikalagorban is osztán az ötödiket is, mikor kivégeztük, megszűnt a ziskola, ott is, Lujzikalagorba, és itt vót egy Erzsike tanító néni, nálunk, Erdélyből, nem emlékszem azóta honnan, az azt mondta édesanyámnak, hogy elvisz engemet, és elvitt Csíkszeredába, én ott vótam osztán hat-hét, hatot-hetet ott tanultam Csíkszeredába. Osztán onnan hazajöttem. De itt megszűnt, mondom, '52-be, megszűnt nálunk a magyar iskola. És az a magyar iskola, ha megszűnt, sok időtől nem vót itt magyar iskola, most sincs normálisan. Régen, mikor vótak a magyar iskolák, mikor én elkezdtem a zelső osztályt, 6 évesen kezdtem el, met én születtem '42-be, '48-ba elkezdtem a zelső osztályt, akkor vótak (*tanítók*) nem külföldről, met akkor nem is szabadott a határhoz közeledni azokba az időkbe. Én úgy gondolom, úgy értem, hogy abba a zidőbe, mikor elkezdtem a magyar iskolát, akkor lehetett tanulni magyarul, tanultunk, olvasókönyv vót román is, magyar is, mind a kettő vót, szükség vót ez, másegyébb könyvek mind magyarok vótak, a direkt magyar iskola vót.

– *Emlékszik még a tanítók nevére?*

– Hogyne. Itt vót egy Ida néni, mind onnat vótak Marosvásárhelyről, ott kinnet, valahonnan vótak, vót egy Dénes bácsi, vót egy Mancika néni, vót egy Erzsike, ezek jutnak eszembe, ennyit tudok a nevikről. De itt rossz vót akkorába nálunk itt a ziskola, magyar, sok gyerek vótunk, nem sok, de mennyin vótunk, akkor mikor kiengedték szünetbe a románokat, akkor verekedtünk azokval a gyerekekvel, kik vótak román osztályba, münk magyarba, csúfoltuk egymást, hogy oláh-bolá, vadkecske, / kerüli kemence seggit, / csókolya a cenke seggit – hülyeség gyerek –, magyarok, madarak, azok mondták nekünk, annyira vót verekedés köztünk, hogy még vérbe került es e' gyerek, úgy vót.

– *Azok is mindcsak falusiak voltak, nem?*

– Falusiak, de román iskolába vótak adva.

– *Kalagorban milyen volt?*

– Rendes magyar iskola. Ott vótunk a templom mögött, nekünk ott kaja vót, nekünk ott melegünk vót, nekünk ott minden vót, ott magyar tanárok vótak Erdélyből jöve, akik rendes tanárok (*voltak*), akik diplomával jöttek tanítani.

– *És Csíkszeredában?*

– Abba zidőbe annyi vót, műk csak ketten vagy hárman vótunk innét odamenve, met mondom, még mentek Szentgyörgyre is, de minha idegeny vótál, mi hárman megálltunk egy sarokba, így vót.

– *Furcsállták-e a beszédiüket?*

– Nem, csak kérdeztek, hogy honnat vagyunk. (*kacag*)

– *Hol született Kend?*

– Klézében.

– *Ebben a házban?*

– Nem, nem, nem. Falu végén, arrafele, nem itt, ott. (*mutatja*)

– *Hányan voltak testvérek?*
 – Én egyedül vagyok, nem is kell, ugye, me ha sok testvérek vannak, verekszenek, sok testvérek nem hívják egymást egy disznóléskor, földek nem jutnak, ugye, verekednek, börtönbe viszik (*közben kacag*), de nem, viccelek, még egy jó lett lenne, vagy kettő, de a zember nem tudja jó lett volna, vagy nem lett volna, de én mondom, lehet hogy jó lett volna, gondolom.

– *Az édesapját hogy hívták?*

– Édesanyám nem vót, hogy mondjam neked, legitim házasságban, sakkor én anyámnak a nevin vótam. Mer ők nem vótak, osztánd elment a háborúba, s osztán ő ott maradt. Én ott születtem fönt, ő (*az édesanyja*) ide ment férhez alább, és ő ott lakott, én asztánd eljöttem, megvettem itt ezt a helyet, és ide csináltunk műk a feleségemmel egy házat.

– *Akkor itt nem volt semmi?*

– Itt vót egy ház, egy régi, régi, régi ház, azt lebontottuk, kiraktuk az utcára, és asztánd én elkezdtem építeni.

– *Együtt nőttek fel néne Erzsével?*

– Igen, mi unokatestvérek vagyunk Erzsé néniel, édesanyáink testvérek vótak, anyám az övével testvérek voltak, és én, hogy egyedül voltam, én többet velik, ők vótak ötön, és akkor én is velik, ott nőttünk együtt.

– *Akkor mégiscsak volt, akivel veszekedjen?*

– Vót, hogyne vót, még verekszeni es, én többcör kaptam verést anyámtól, met, ugye, na, gyerekek vótunk, veszekedtünk, fogtuk egymás haját, sakkor anyám mikor hazajött, akkor kezdtek sírni el, hogy András így, András úgy, akkor anyám fogott. Régen nem úgy nevelték a gyerekeket, mint most, még egy kicsit fülüket, még a hajikat...

– *Kaptak csapot?*

– Csapot nem áll szépen, egy gyerkőcnek megütni a zarcát; sokra nem emlékszem, verés az vót.

– *Milyen volt az édesanyja, szigorú?*

– Anyám igen, igen, igen, nem hitt minden gyerek hazugságoknak.

– *Furulyálni, sültülni kitől tanult?*

– Én tanultam nagypapától, elkezdtem tőlle tanulni, még olyan öt-hat éves mocsk gyerek vótam, kicsi.

– *Ő ki volt?*

– Anyámnak a zapja.

– *Neki mi volt a neve?*

– Hodorog Márton, tőle kezdtem tanulni el, ő készített furulyát, bodzafából, emlékszem, hogy ne repedjen el a két vége, kendercérnával jól megtekerte a két végét a furulyának, és tőle tanultam. Mit mondjak, de abban az időkorban, mikor gyerek vótam, nagyon rengetegsok furulyás vót a faluba, sok, csak ott a szomszédba, hol születtem én, vót négy legény, testvérek, mind a négyen tudtak fújni, szépen furulyáztak, akkor tovább még egy száz méterre egy más fiú.

– *A testvér fiúknak mi volt a nevük?*

– Rományul Groszu.

– *Vastag?*

– Igen. És nekik vót egy nevük, Están, az csak egy ragadálynév vót, de a Groszu, az vót az igaz nevük, hivatalba, mindenhol. Régen sokan vótak (*furulyások*).

– *Miért, sokan pásztorkodtak?*

– Dehogy, hát nemcsak a pásztor tud megtanulni furulyázni, ez egy akarat az embernek, ha akarsz, ha mérnök vagy is. Polgármester a miénk es tud valami kicsit, adtam egy furulyát nekije, tavaly nyáron, elvölt velünk Pápára, Magyarországra. Ő zenész, polgármester a miénk zenész, de nem attól furulyál, hogy pásztor. Ezt ki mondta, ez egy hülyeség. Hát régen, ugye, nálunk itt hegedüsek nem vótak a csángók közt, egy vót, csiki, ide házassodott Csíkból egy legény. Nemcsak a pásztorok tudtak furulyázni, aki szerette; nekem megvót több szakma, tanultam, ugye, itt Klézsén, tanultam Lujzikalagorba, tanultam Csíkszeredába, ott mikor végeztem hét osztályt, hazajöttem, elmentem Hemejusra, úgy mondják. Lészped mellett van, ott közelben, most meg sem ismerném a helyet, ott tanultam nyolc hónapot akkor traktorvezetést. És azért furulyáztam, és állataim voltak örökké, mindig vótak állatok, mikor megházassodtam, mindig vótak, tehenyek, birka, akkor vótunk úgyis, hogy a fiam hozott Szebenből, vett valami 260 vagy 280 birkát, sok vót, vót disznó, de most mikor nyugdíjba kerültem osztán, rosszul szoktam el én azt a dolgot, hogy mikor én a zállatokat kisöpörtem, kimentetem szegényeket, de mit vót csinálni. Most nem győzném, hogy dolgozni, met úgy dolgoztam, dolgoztam vagy 14 évig a zerdőn, zerdőn dolgoztam, gyárban Bákóban dolgoztam vaegy 12 évig, s úgy dolgoztam 12/24, 12/48, mind úgy dolgoztam, szabadidőim vótak, fiatalabb vótam, bírtam jobban, ugye. Zállatokval sokat kell dolgozni, ugye, annyit kell dolgozni, Isten őrizzen meg, nem nyújtózkodol a zágyban elé kilenckorig, hanem kilenckor el voltam fáradva, aztán menni dolgozni. Aztán mikor nyugdíjba kerültem, tartottam vaegy két évig, s kész, de egy két-három esztendőig rosszul éreztem nagyon magam, hiányzott, osztán most, ha ingyen adnák is nem kéne. Vettem vót három kecskét, most vaegy négy éve, még vettem, vót négy, és egy-két évig tartottam azokat, de azt mondta a feleségem, András, ha kecske kell, azt mondja, én nem vigyázok többet rájuk, mikor mensz, viszed veled, rakod a buszba, rakod a mikrobuszba, mivel mensz, hova mensz, viszed veled, sakkor abbahttam, azkot es oda adtam tavasszal, hova adtam egy pásztorhoz, aztán őszvel ott hadtam nála, mondom, Tonika, ha kellnek, vedd meg, jó kecskék vótak, sajnáltam szegényeket, szép a kecske nagyon, szép állat.

– *Visszatérve a tátójához, ő amellelt, hogy sültült, kavalozott is?*

– Nem, én nem értem nála kavalat. Osztánd avval abban maradtunk, ugye, hogy négy testvér voltak ott a szomszédban, mind a négyen szépen furulyáztak, sültültek, az utolsó bácsi most halt meg egy két éve, mindig jött ide, kezdtünk fújni, meghótt szegény, '29-ben vót születve, idősebb vót nálam sokkal. Sültülni nagypapától

tanultam én, de osztánd mikor megtanultam egy-két-három dallamot tőle. Én most csodálkozok, hogy annyira néznek a szájadba, hogy fújod, hogymint, kérdeznek, s mindenkinek, met van, lehet száz, akit tanyítottam, nem itt, Magyarországon, sokan vannak zenészek, és nagyon szeretik a furulyát, de itt nálunk most nem is figyelnek rá, és mondom, figyeljete ide, met kéne ezt tanuljuk, kéne azt, de egyest se tudtok, a furulyázás, de akármi, egy dallamot megtanultál, második könnyebben jó, egy kicsit oda kell figyelni, hogy mit csinálsz, nem hogy nézed a szememet s tátod a szádhozám, s úgy nem tanulsz meg. De vannak, akik megtanultak, például most kijártam Amerikába, elvitt egy olyan fiú, 28-29 éves, odahozták a tábarába, oda jártam vagy 15 esztendő, minden esztendőben egy-két hetűs tábor volt, Erzsí is járt, Legedi István³ is járt, s ez a gyerek, kivel kijártam Amerikába, elkezdte tőlem tanulni, mikor anyja-apja odahozta a tábarába, mikor három osztályos volt, és végig, 15 évig csak nálam tanult. S én is úgy tanultam osztán másoktól, loptam egyiktől, figyeltem a másikat, mit fúj, reggel elkezdtem fújni, este kész volt az a dallam, meg volt tanulva, s most vényen is sokat.

– *Hogy volt, meghallgatta, és ott maradt a fejében a dallam?*

– Persze, hát muszáj ott legyen, ha nincs, ha nem marad a fejedben az a dallam, akkor kész, nem tudsz megtanulni. Én így gondolom, met én így tanultam, nekem ott maradt a gondomba, ott maradt a fejembe az a nóta, s agyig fújdogáltam, nem ugrottam egyikről a másikra, mikor e kész volt, akkor még lestem valakit, még hallgattam, hogyha nem halltam akkorjába hamarosan, akkor még gyakoroltam a többiekét újra.

– *Régen mikor fújták, gondolom, nem csak a guzsalysban?*

– Mind én most, úgy gondolom én es, most fölélbredek, túl alszok (*a konyha melletti szobában*), zasszony alszik itt, ha hallom, hogy horkol, akkor csendben ülök, ha hallom, hogy nem horkol, nem alszik, vagy meghallom, megmozdult, kimegy, béjő, akkor megkérdem, hogy zavarlak-e, van egy órája, hogy nem tudok aludni, és ott van a zasztalon a furulyám, lerakva oda a párnához közel, és, jó, nem, fujjad tőlem, aszongya. S mind most is, régen is így vót, egyszer, ha zember megidősödik, hogy mondjam, én szeretem, nekem tetszik, s én most is tonulok, olyan dallomokat, mit meghallok valahol, például vannak, ugye, csángó faluk itt, Lujzikalagorban van egy dalom, Klézsébe más, Kákován más, én próbálom a kákovait es megtanulni.

– *Akiktől Kend tanult, azok egymódúlag fújták-e?*

– Nem fújták egymódúlag, nem.

– *Azért kérdem, mert bácsi István mesélte, hogy az édesapja (Legedi László András) másképp furulyázott, mint ő.*

– Ez így van, mer voltunk sokszor mük Isvánval, sokat jártunk együtt, vagy 18-19 évig jártunk együtt, és vót egy hegedűs, Mandache bácsi, vót egy Páun Vaszi, vót egy kob-

zos, mű négyen majdnem 20 évig jártunk együtt. De műk úgy váltunk el, hogy ott Tiszadobon, nem tudom, hogy jött az agyukba nekik, van egy Németh Laci, egy kobzos, és a táborvezetővel, Tündik Tamás úgy hívják, nekik úgy jött eszükbe, hogy válasszanak el engemet, hogy hogy fújom én s hogy fúja Legedi, és külön-külön fújtunk, ugye, külön-külön tanítunk gyerekeket is, ők azt lelték, hogy táncházat es, minden este vót táncház, hogy ő fújja ezzel-azzal-azzal, én az-ez-az, és külön legyünk, ne legyünk ketten, együtt Legedivel, és egy este ez a Németh Laci azt mondja, hogy István bácsi, maga fújja így-úgy, ezzel-azzal, András bácsi azzal-azzal, Legedi majdnem, hogy összeverekedjék avval a Németh Lacival, minek csinálod ezt, mondja Legedi, hát azér, hogy meg akarjuk próbálni, hogy mi a különbség maguk közt, met mikor együtt fújják, egyfolytán fújják, de most meg akarjuk próbálni, hogy mi a különbség, hogy fújja maga András bácsi nélkül, és András bácsi hogy fújja maga nélkül, ezt valahogy rosszul értette Legedi, nagyon összeveszett ott. És úgy maradtunk el egymástól, hogy most nem fújjuk együtt, csak néha valahol, mondjuk, ha együtt vagyunk egy táborba.

Volt különbség, hogyne lett lenne különbség. De az apjával nem tudtunk mű, se a fia, István, ő se tudott az apjával, se én nem tudtam, valamit igen, nem mondom, de többet nem, mint igen. Ő fönt fújt, ő nem fújt alatt, ő mindig fönt fújt mindent, András bácsi.

– *A tátója úgy fújta, mint Kend?*

– Nem, nem, én is elcsöszkölttem jobbra, há hogyne.

– *Emlékszik-e, hogy miket tanult meg először?*

– Hogyne, először nagypapa tanyította *Hallod-e, te kőrösi lány, Keresel és Virágtánc*, ennyiket. Osztán én annyira érdekes vótam, mer ott vót szomszédba – Bálint Erzsí hol született, én is játszani mentem hozzájuk, ott

ők többen vótak, nekem is ott kellett lennem –, ott a kerítésen túl, vót egy bácsi, mondjuk, mű gyerekek vótunk, 9-10 évesek, mennyik vótunk műk, neki is vót, a bácsinak három fia, egy kicsi vót, és mondjuk vala annak, Gergő, mondjad apukádnak, még fújjon valamit, bácsi dolgozott a gyárba, papírgyárba Bákóba, asztá műk kínoztuk vóna a bácsit, hogy fújja, de ő azt mondta, mindig lassan beszélt, szép csendesen: – Haggyatok el, kicsi fiaim, én hatkor ma reggel kezdtem a munkát Bákó(ba)! Me úgy dolgozott, reggel hattól kettőig, délután, mire hazaért a biciklivel, hazakalapált, négy óra is elmúlt, osztán azér megsajnálta máccor, még fújt, osztá én sokat, nekem nagyon tetszett, milyen szépen fújta, beledünnögött a furulyába, nekem nagyon tetszett az, és én most is sokszor fúvok nekije a dallamait, az öveit. Vótak többen, de ezt a bácsit nagyon szerettem, hogy furulyázik.

– *Mi volt a neve a bácsinak?*

– Benke Ferenc, úgy hitták vót, Benke Ferenc, Pap Ferenc, Botezát Viktorinak a nagypapája vót. Nagyon tetszett, nagyon szerettem. És vótam vele egyszer Bukarestbe, csináltunk fölvételt is. Vótunk Kolozsváron, vótam Marosvásárhelyen gyerekkoromba, vótam Sepsiszentgyörgyön, vót egy Sörös (Seres) András⁴, aki foglalkozott a zenékkel, meghalt szegény, vécébe halt meg, elment, leült oda, s három nap után találták meg, pihent ott. Sokat vót itt nálam, és sok fölvételeket csinált, sokat, édesanyámról csinált sokat. Osztánd ő meghót, még volt egy Vörös Előd⁵ Sepsiszentgyörgyön, de az más, az is járt el, néha úgy egy fölvételt, valamit, de ez a Sörös András ez ebbe élt, tudom, hogy hol dolgozott Sepsiszentgyörgyön.

– *Ha régebben ilyen sokan furulyáltak, hogy koptak el, gyéruáltak meg?*

– Há, jól! Ezt lehet tudni, hogy, ugye, megváltoztak a guzsalyasok, elmúltak, akkor eljött egy olyan, guzsalyasba mentek a legények, furulya náluk, szíjába ide berakva, akkor, ugye, elévették a furulyát hétköznapi este, dolgoztak a lányok, még lerakták, mit dolgoztak, köttek vagy fontak, akkor még elkezdtek táncolni, megvót a furulyának a, hogy mondjam, a furulya egy okos hangszer volt, s ma is. Ugye, osztá vége lett a guzsalyasnak, vége lett, akko elévették, úgy mondták nálunk, joia tineretului, ifjúság csütörtökje, akkor elkezdtek ott, hoztak, ugye, hegedüsek, hoztak kobozt, ilyeneket, osztá koboznak vége vót, elkezték hozni harmonikát, hegedű, dob, osztá vége vót a cimbalomnak is; hamarabb úgy vót, én úgy értem, úgy tudom, én is immá vagyok 77 éves, én úgy értem, hogy vót a cimbalom, hegedű s a dob s a koboz.

– *Ez a nuntában és a guzsalyasban is?*

– A guzsalyasba is, persze, de vót úgy is, hogy csak ez a szomszéd bácsi vót egyedül a guzsalyasba furulyával, csak egyedül, de aztán, ugye, lassan-lassan jöttek olyan dolgok, guzsalyasnak vége vót, csütörtök ifjúságnak az vége vót, furulya maradt el, hegedű maradt el, most tévé sem kell mái világba, a házba most, me mindenki, látode, zuton megy,

nem is tudja, hogy hova lép, mit csinál, csak azt nézik, a telefonokat, s a fülikbe berakva, s kész, ez a zene most. Ez a zene, műk mennyit mit kinlódunk, ugye, falun itt vagy táborokba. Így szűnt meg a furulyázás.

– *Otthon az édesanyja, gondolom, sokat énekelt.*

– Sokat, sokat énekelt, róla sok probléma van, de az nem beszélni való nekem, sok probléma van, sok, azt hallotta maga, biztos egy részit, de én nem akarok abba keveredni, a politikába, úgyhogy nem akarok. Nem illik nekem ezt beszélni.

– *Néne Luca tudott tilinkózni, furulyázni is?*

– Csak tilinkózni, azt szépen tudott.

– *Azt honnan tanulta?*

– Nem tudom, azt sose kérdeztem, saját maguktól, tilinkót nem tucc tanyítani, ha érdekel, akkor megtanulsz, ha nem, akármit, nemcsak furulya, tilinkó vagy hegedű, dob. Ha érdekel, akkor meg tudsz tanulni.

– *Volt-e olyan, hogy mondta, András, fújjál nekem!*

– Há, de nem egyszer, én sokat jártam vele Kolozsvárra.

– *Otthon is?*

– Otthon nem emlékszem, jobban mondta, hogy hagyjál béken, ne zavarj, fáj a fejem, jobban azt mondta. De sokat jártunk Kolozsvárra Zoli bácsihoz, Kallóshoz, sokat jártunk Marosvásárhelyre, sokat jártunk Sepsiszentgyörgyre, összevissza járdogáltunk, gyerek vótam én, 14 éves koromba nekem készíttek kaszetát, mint vótak a kaszeták, nem szidiut, Erzsivel vótunk. Zoli bácsiék, Kallósék készíttek, jöttek Magyarországról és csináltak fölvételt, nem tudták a fölvételt elvinni, ott hatták Zoli bácsinál, osztá, hogy értek át, hogy ott megkészítették, mikor mű a forradalom után elmentünk először Magyarországra, akkor adták ide a kaszetát nekünk, Erzsinek is, nekem es. Mondták, hogy addig nem tudták áthozni, idehozni, és akkor ideadták. Nem is tudom, hogy hova raktam el.

– *Még voltak-e a faluban olyan asszonyok, akik sok éneket tudtak?*

– Még vótak, nem sokan, mekkora falu vót ez, egy három-négy asszonyka még vót, de azért nem vótak ügyesebbek, mint édesanyám, de még vótak.

– *Néne Luca mondta-e, hogy kitől tanulta azt a sok éneket?*

– Nem tudom, nem kérdeztem, mer osztán én annyira bánom, hogy aszt a sok rengeteg szép éneket, melyikeket az édesanyám tudta, én mint egy birka, nem tudok semmit azokból. Még vót úgy, hogy furulyával fölvettek, de egy cédéről vették át, miha anyám énekelne, s én furulyáztam. Nem életkorába, mer mikor ő mondta nekem, András, mér nem akarsz így, hagyon béken, mondom, mindig úgy vótak, de még az is megvót, felnőtt legén vótam, felnőtt ember vótam, asztán kellett menni dolgozni, ez s az, nem hiszi meg, nekem 10 esztendeig még furulyám sem vót. 10 esztendeig, ember, még furulyám sem vót, soha. Olyan szépen halltad zerdőn, mezőkbe ezeket, mit a zelején mondta a pásztorok, me azé vótak pásztorok, akik tudtak

furulyázni, s dolgoztam a zerdőn, és halltam, kik vótak a zállatokval, juhokval vótak a zerdőn, mezőkön, olyan szépen fújták, vótak olyan emberkéek, legények, akik fújták, s akkor én is, mondom, mikor vótak a birkák, nekünk is vót esztenánk, vót úgy, hogy hazajöttem, kicseréltem e ruháimot, s ha este kilencre értem haza, sötét vót, vettem a zelemlámpát, s mentem ki zesztanához, mentem ki. Szerettem ott lenni, szerettem lássam, hogy működik ott a dolog, s én is szerettem menni a zállatokval, s én is akkor elvittem a furulyámot, elvittem, annyira szép vót, hogy... Ezek többet nincsenek. Nincsenek!

– *Fáj-e a szíve azért, hogy nincsenek, elteltek? (nagyot sóhajt)*

– Tudja, mikor érzem én ezt, például még milyen szép dolog vót Bákóba is, mennyien vótak. Én, ha Magyarországon vagyok es, vagy akárhol vagyok e világon ezen, zenélünk a színpadon, nekem kicsordulnak még a könnyeim is, mikor látom, hogy megtartják valahol eszket a mű sok, szép táncokat. Mikor látom Magyarországon, hogy mi működik, mit csinálnak ott a fiatalok, esküszök, betekszek el, kész, ennyi, nagyon szépen tudják, s akarják, eszt akarják ők. Nagyon szép!

– *Milyen volt az elején, mikor első alkalmakkor voltak Magyarországra?*

– Hát ez olyan vót, egy jó érzékeny vót, nekünk például, mer esz hamarabb így vót, de osztánd megszoktuk, osztán most meguntam, de csak emlékszek vissza oda, hozzájuk, ha nem menek egy hónapig, kettőig, háromig, vagy egy fél nyáron, ha nem menek, rosszul érzem magamat, hiányzik nagyon! Hiányzik, mer én úgy tartom aszket, miha testvéreim lennének, nagyon ügyesek. Mikor, ugye, a csángó bálra elmentem, akko látod, zenélünk, s két-három ezeren táncolnak ott. Nagyon szép! Bákóban is mennyin voltak most!

– *A nuntáján kik zenéltek?*

– Valami cigányok, de nem élnek azok, volt egy klézsei is belőlük, miha egy dobos.

– *A nuntákba cigányokat hívtak?*

– Há, itt nem vótak zenészek nálunk. Vótak olyanok, kik kezdték vót, vót egy harmonikás, vót egy, az a csíki, melyik idejött vót, ide házasodott Klézsébe, az hegedült, az szépen tudott hegedülni, de mikor odament valakicsoda, mikor elkezték jönni Magyarországról ide, hogy gyütni, akkor nem akart senkinek megállni hegedülni, egyszer odamentem, nem tudom kivel, valami hárman mentünk oda hozza, elszökött hazunnon, mint a vad ember.

– *Ezek a cigányok honnan voltak?*

– Rádoja, Gästén, azok a kürtössek, azok Korbászkból vótak.

– *Kobzos volt-e a faluban? (kicsit elgondolkodik)*

– Nem hiszem.

– *Gyermekkorában is cigányokat hívtak a nuntákba?*

– Persze, persze, én úgy értem, hogy cigányokat.

– *Akik tudtak sültülni, azok sültültek ott-*

hon, guzsalyasba, a nuntába cigányokat hívtak?

– Igen, cigányokat. Nem voltak, mint most ezek a szép szokások, hogy, ugye, összekeverik furulya, koboz, hegedű, ének, kesztek, ugye, a magyarországiak. De eltötek ezek a zidők.

– *Kavalozni is többen tudtak?*

– Kevesebben. Vót egy bácsi itt, túoldalán a falunak, annak vót kavala, s itt vót egy más, hol oktatnak a házba most. Róka György az, esz Szentes György. Ezeket tudom én kavalozni. Másokra nem emlékszem. Ó, jaj, vót egy legény, vót, vót még egy legény, Róka János, úgy hítták, elvitték katonának, és mint elment katonának, egy hétre meg is halt. Mer, ahogy haltam én is, tudom, emlékszem, mikor temették el, lőttek a katonák ott a temetőben. Még most is emlékszem, hogy mit tanultam tőle kavalon, ő mindig kavalozott. Egy nótát tanultam, valami havajgatást, ulyat. Másokat nem tudok ki kavalozott lenne, furulyás annyi vót, mint sok.

– *Volt-e tiltás, hogy mikor nem lehetett fújni, böjtben például?*

– Hát hogyne, vót, vót, mi megtartsuk most is. Kedden vót az utosó, húshagyatba, akkor ulyan vót a szokás, komédiázni, úgy mondták, készíttek menyasszonyt, cigánkat, minden rossz inget, katrincát összevissza izéltek, osztá mentek, hosztunk hegedüsseket Rádojából, de többször hoztam én Gästényből. Mentünk a falun, táncoltak a zifjuságok, a lányok, fiatal házassok, osztá este volt a guzsalyas, este 10 korig, este 10 órakor vége vót, harangozták, hogy bejött a nagyböjt. Mű megtartjuk ma is. Utána nem sültültek, se nem hegedültek, de most gondolom igen.

– *Temetéskor, ha zenészt temettek?*

– Nem, ez a szokás nem vót a katolikus csángóknál.

– *Karácsonykor, uráláskor, énekléskor kísérték-e a szentes énekeket?*

– Eszt elkesztük vót kísérni, furulyával vagy harmonikával, ezzel a kettővel, de nem eccerre a furulya a harmonikával. Régebb nem emlékszem, hogy lettek vóna, lehetek anyáinknak, apáinknak az üdeikbe, nem emlékszem, de idefele nem vót.

– *A furulyákat a faluban csinálták vagy vették?*

– Furulyát én úgy tudom, hogy hozták Marosvásárhelyről, miféle faluk is azok, emlékszem, egy nagy tarisnya vót egy bácsinál, mindig tele vót, mikor karácsony jött, karácsony előtt, tavasszal, ment Bákóba piacra, fújdogálta ott, de azok a bácsik akkor tudtak csinálni jó furulyákat. Nekem van egy furulyám, egy dé-s, nagy dé-s, több mint harminc esztendő. Azok a bácsik meghóttak. És ezeket, mit most csinálnak, nem jók, nekem nem jók, nekem a furulyáim mind Budapesten vannak csinálva.

– *Miért nem jók az itteniek?*

– Jók, nem mondom, hogy nem jók, de nekem nem jók. Akinek jó, az jó, én nem érzem jónak. Nem tudom azt kimondani, hogy nem jók, nekem nem jók. Van egy fiú Budapesten, aki azzal foglalkozik, van egy hat-hét éve, nyóc,

hogyan kezdett csinálni furulyát. És nekem onnan vannak mind a furulyáim. Én jártam Vâlcea-n is furulyamesterhez. Bránba árulnak. Van egy, aki onnat való, Câmpulung Muscel, ott lakik, egy faluban csinálja a furulyákat, Juguri, monyák a falunak, mer én voltam ott, és árul ott Bránba, hol van az a muzeu, az a kastély. *(Furulyákat, kavalokat vesz elő, és belefúj az egyik kavalba.)*

– Ez az, amit Teleormánban vett?

– Igen, igen, ez onnan van. Jaj, emekkor este, vaegy hete, bekapcsoltam a tévét, és ott egy csatornán, ott hol én megálltam, táncosok vannak, ilyen populár. Istenem, sírtam, mikor meghalltam, egy lány milyen szépen fújja kavalot, ember, s egy ilyen kaval volt, díszített, mikor megláttam, meg is halltam, hogy milyen szépen fújta kavalon, milyen dallam vót nem emlékszem, nagyon szépen, nem halltam életemben, osztán lerakta kavalot oda melléje, s vette furulyát. Furulyát azt, tetszett, tetszett, szépen fújta azt is, a dallamot, aszt, mit fújta, nagyon szépen fújta, nagyon, nagyon, nagyon, világéletben nem halltam szebbet, de a furulya nem annyira, met azt a dallamot, mit fújta a lány, mindig aszt fújják ők, nem a lány, met azt nem halltam, nem is láttam mostanig a tévébe, de van egy férfi, mindig hányszor fújja furulyát, mindig aszt fújja. De ez a lány a kavalot, Istenem, s egy ilyen kaval volt. Ez nekem nem annyira tetszik, nem asz, hogy nem jó, met akkor ide raknám a kályhába, de egy kicsit sok levegő köl neki, több levegő köl, és van egy hang, amit nagyon rá köl vigyázzak, mikor fúom, mer nem aggya ki aszt a hangot, ki kell kerülnöm aszt a hangot, met nem aggya ki nekem, hogy kell. De azé nagyon jó. Tudok fújni, így magamnak, vagy egyedül, de nem tudnak hegedűvel kíséreni vagy kobozzal, csak én itthon magamnak. Gé-s kéne legyen, met meg van mérve, és nem gé-s, nem á-s, közte van.

– A régi furulyák milyenek voltak, miket az öregek használtak?

– Nekünk az vót a probléma, hogy a forradalomig, mig ki nem mentünk ide-oda, összevissza jární, s elkezdünk akkor táborokba, koboz, hegedű, még cimbalom is, akkor kezdték a fiúk, ugye, mer egyfajta kell legyenek, nem hogy az enyém főjebb, másike alább, vagy valami, sakkor én nem is tudtam aszt, hogy ez á-s, az nem tom mi, összefújtuk, furulya legyen. De most, ha zenekarba vagy, akko *(egy furulyát mutat)* – esz több, mint harminc éve, még negyven is van, ez Hodákon van csinálva.

Magyarországon kik szeretnek münköt? Nem téged beszéllek, én saját magunkot, kik járunk ki oda. Azok nem szeretnek münköt, akik nem szeretik a népi táncot, akik szeretik a népi táncot, azok szeretnek münköt is, mert mű vittük innen el oda. Én mondtam a fiúknak, zenészeknek, miér fújjátok, miér húzzátok csak a klézsei dallamokat, miér nem fúod aszt, mit apádtól tanultál, vagy nagymamádtól, vagy nagypapádtól, vagy tudom én, egy nagybátyádtól, valakitől. András bácsi, aszt mondja,

tudja mi, nálunk megszűnt minden, nincsenek meg a népi dallamok, kész, elvesztek mind, s mi ennek örülünk, hogy maguktól tanultunk s tanulunk. S ezek, akik ugye, ha egy hölgyek, ha nők, hogy mondjam, ha egy fiúk, ha férfik, mi, csokolom, jó napot, szeretjük egymást, de ott is vannak, kik utálnak münköt. Aszt mongya, egy román ember, úgy mongya, egy román ember, lehet neki beszélj, s mikor elkezdek beszélni, biztos, száz százalékos, hogy megérti beszédemet, hogy én nem odavalósi vagyok.

– Az öregek szívesen mutatták meg, amit tudtak fújni?

– Há, itt is, mondom, vótak olyanok, nekem egy unokatestvérem, Bálint Mihály, Erzsinek a bátyja, az annyira vad ember vót, hogy, mikor ment oda valaki, idegenyek mentek, hogy furulyázzon, szépen furulyázott, akkor úgy elbújt, hogy, ha kilelte hamarabb, még hazunnét is eltekerte. Én, Nagy Berci, Kerényi Robi, Ladányi Feri, Nyíri Laci, Kis Csabi elmentünk Kákovára, Forrófalvára, s ott akkor még élt egy férfi, aki furulyázott, s odamentünk nekem egy rokonomhoz, s az a rokonom, egy kerítés választotta el tőlük, mük bementünk a rokonomhoz oda, me monda a rokonom, hogy menjünk be, aszmondja, mer, ha kileli, hogy őt keresik, elszökik, s ott laknak a mező szélin, a falu szélin, úgy elszalad, hogy estig nem jó haza, aszongya. Jó, s én odamegyek, aszongya, idehívom hozzám.

Istenem, elment az a rokonom, hogy hívja, Zsitár Márton, úgy hitták, meghótt, jött, s mikor megnyíttá zajtót, s aszt mongya, menj bé, Márton, vagy menjen bé, hogy monda neki, mikor meglátta, hogy bent vagyunk, majt leverte ezt a rokonomat, mikor megfordult.

– Hogy furulyázott Pap Ferenc, Benke Ferenc? Mondta, hogy beledünnögött.

– Igen, igen, neki egy ekkora furulyája vót *(keresgél a furulyák között)*, egy gé-s, nem mindenki fúttá úgy, én néha úgy beledünnögök. Vót egy Bálint Illés, csíki, ő ezt a virágtáncot, a floricsikát úgy fúttá. *(elfújja)* Nem vót ez szép így? Mit szólsz te? Én azért fúvom úgy, mer én meghalltam őt, Iliés bácsit, s még halltam régen idősseket, hogy beledünnögtek a furulyába. Akkor ez a Pap Ferenc, kit mondom én, vert kezeset – *(elfújja)* –, így fújta ezt, s beledünnögött a furulyába, emlékszem a bácsira, me amikor megismertem, nem vót idős, de olyan vót neki, hogy mikor fúttá, akkor jött ki a nyála, és csöpögött le. Olyan történt nekünk es, most is, ha sokáig fújuk. Akko zövesset – *(elfújja)* – a zöreg így fúttá, a bácsi, de most mondtam, hogy nem vót mindig öreg az es. *(nevet)*

1. Lőrincz Györgyné Hodorog Luca (1920, Klézse – 1990, Budapest) nagy tudású énekes

2. Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébet (1942, Klézse) énekes, a Népművészet Mestere

3. Legedi László István (1948, Klézse) furulyás

4. Seres András (1935–1992) romániai magyar néprajzkutató

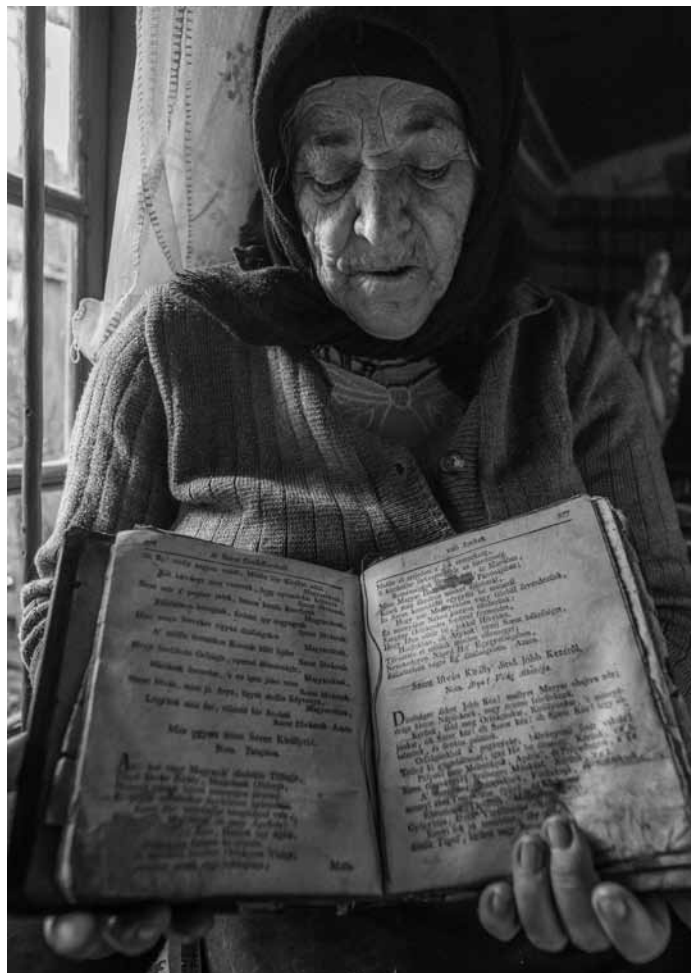
5. Vörös Előd (1944–1993) romániai magyar csángókutató

„Nekem olyan vót ő, minha édesapám lett lenne”

– Beszélgetés Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébettel –

– Néne Erzse, kend mikor ismerte meg Kallós Zoltánt?

– Mikor tötötte a 90 esztendőt, akkor kér(d)ték, hogy hány esztendeje, hogy ismertem Zoli bácsit, sakkor voltam 75, 60 esztendeje vót, 15 éves koromban énekeltem neki. Isten bocsássá bűnyeit! Ő járt, szedte az énekeket, Lészpeden tanyított, s néne Lucához jártak a magyarok, az idegenek, s néne Lucának azt mondja: „– Luca, nem tudsz vaegy énekes leánykát, ki tudna nekem énekelni?” S akkor azt mondja néne Luca, vagyon egy. De ő olyan sokat törekedett, meg nem bírta tanulni ezt a *Kiséválék kiskertembe*, ezt az éneket én guszalyasban tanultam volt, azt mondja, nem tudom, hogy vetted fel az éneket, úgy tartod észbe, olyan fetyerka votam, kicsi koromtól, gyüttem úgy az énekeket, édesanyámék énekeltek, guzalyasat csáltak, mint most jó a nagyböjt, ső elénekeletem nekije 15 esztendős koromban, s akkor adott 5 fránkot nekem, úgy örvendtem, azaz 5 fránkot, azt gondoltam, hogy egy csitkós kabalát adott, hazajövök, mondom mámimnak, mámi, édesanyám, né mit kaptam, 5 fránkot. Nem vót, édesapámat nem ismertem, árván nőttünk föl ötön, öt gyermeket felnövelt édesanyám, s nem kaptunk shonnét egy lejt es. Hogy kiszaladtam én Kalagorból az eskolából. Váleo, Istenem. Voltam Kalagorban az eskolában én. Jártam itt, az elsőt kitanultam négyet, az ötödiket, adtunk exament, vizsgát itt nálunk, sakkor itt nálunk bécsálták a magyar eskolát, felmentették, s felmentünk Kalagorba, hogy mennyek elébb az eskolába, ott volt egy négyemeletes szeminar (kispapképző), de le van szórva. Ott tanultunk. Harmadikba voltak a szeminarisztok (kispapok), negyedikbe ettek, valahogy így volt, s osztán mik aludtunk a kettedikbe, s elsőbe tanultunk, s az ebédlőnk volt a subsolban (alagsorban). Magyarat tanultam, ott es magyart, s én orosz es tanultam. Vót egy hamis igazgatónk, Lacinak hítták, s az aszt mondta, volt egy lecke a könyvbe, azt mondta, ki megtanulja azt fejből, egy néhány pár szót, hogy: Moszkva balsoj, kaszivej gorod – Moszkva nagy és szép város –, aszt mikor mentem ki a táblához, akkor mondtam es, jöttem, olyan kárhóztató vót, aztán elfutunk, elszaladtunk, mikor agyunk exament, akkor eszvebeszélünk Andrásval, még voltak kettő klézsei, négyen votunk. Ott ültünk az iskola idején, de mikor mentünk, akkor mentünk gyalog. Nagyobb fiam nekem, miko töt öt osztályos, jártunk Kalagorba, elvett egy bicsikleta kereket, megkapott, s aszt addig bendergette, futott a bicsikleta kerékkal, nem

es kapott hírt, mikor felértünk, s őt es hordoztam, úgy jártunk gyalog ezelőtt, nem még, mikor a nap jött fel, akkor mentünk átal a Bikkesen, a Nojmány templomját elhattuk vót, Bogdánfal (va) iránt, s jártam oda, s osztán elfutunk, s aszt így maradtam meg, nem mentünk elébb az iskolába.

– Kend mikor született?

– '42-ben.

– Mondta, hogy elmaradott a verekedésben az édesapja?

– Igen, ő szerdzsent vót, vezetett egy reformátokot, mondja édesanyám, azok nem csántak katonaságot, nem tudták, hogy, gondolom, hova menjenek. Az első fronton, amikor '41-ben megindult a verekedés, osztá hazaengedték vót egy hónapra, az oktombriban, hazaengedték, s akko azt mondta édesanyámnak, most menek, Erzse, de ha megérem veled a 40 esztendőt, neked új fotát veszek, nem is jött haza asztán, erőst imádságos ember volt az én édesapám... s akkor ott maradt, meghot

az októbriba, s én születtem a mártinak a 27-én.

– *Hogy hívták az édesapját?*

– Bálint Józsi.

– *És az édesanyját?*

– Hodorog Erzse, néne Lucával testvér vót. Ő vót a nagyobb, vót egy fiútestvérje, Hodorog Mihály, aztán Luca néni, s aztán vót még egy testvérjék, Ilona, Hodorog Ilona. Oszta elment édesapám, odamaradt a verekedésbe. Apó, édesanyámnak ez apja, sakkor néne Lucát odahíttá édesanyám, met félt magára, öt kicsi gyerekekkel elmaradt. Oszta András ott született nálunk, s ott nőtt fel es, együtt nőttünk fel, együtt jártunk mendenübe, hol jártunk. Hála Istennek, eltölt, s eltölt, de nehéz volt. Nehez volt az élet, tudd meg. Nehez vót, met műk kicsikék voltunk, bácsim, nagyobb bácsim elment katonának. Kalagorban majd '52-ben voltam iskolában, s ő Bánátba csánta a katonaságot, s a testvéreim, a nagyobbak, én votam a legküssebb, megírták, hogy ementem a domnison (kisasszony) iskolába, s akkor bácsim küdött egy plikot oda, az adrest oda, s azt mondja Laci, az igazgató: – Mejik Bálint Erzsi, hol van Bálint Erzsi?, he úgy szökdöstem (*vékony hangon*): – Itt vagyok, itt vagyok... – Na, jött egy borítékod, plikod, asszongya. Hügy örvendetem, ki tudja, kimentem volna zországból. Há nem tudtuk, édeském, akkor nem vót. Akkó így vót. Osztán összehotörilodtunk Andrásval, mik votunk négyen, s ő immá mondta vót az igazgató, hogy tölünk, onnét Kalagorból vitték ki Erdélyre, csak nem tudom milyen helyre, de Erdélyre mutálták a magyar iskolát. S számítodunk műk, menyünk műk olyan messze, mikor kellett menni reggelizni, megettük a regvelit, s tünjé haza, itt le Szerátán (*Sóspatakon*). Mikor az útra kijöttünk, osztá láttuk a templomot nálunk, Máltot, láttuk, hazataláltunk. Édesanyáék szették a szőlőt, mindcsak a Hegyen itt, mik mit mondjunk műk most, mit hazudjunk édesanyámnak, váleu, Erzsike, mikor édesanyám, mi van, miét jöttetek haza, völeu, tudja-e meg akartak ütni, való, tudod-e, miljen vót, az ebédlő, az ablakecska vót, csak úgy, hogy be vótak földve, s mikor vacsoráztunk, osztá énekeltünk, táncoltunk, abba az ebédlőbe, ott nagy vót, s csak abba kaptunk, kövekvel lodigáltak bé zemberek, féltünk, hogy megütnek, hogy mondjam, rossz vót, bre, félelmetes vót, met műk kicsikék voltunk, há én 10 éves votam, osztá féltünk, hogy meghalunk, s osztá eljöttünk, a diploma odafel maradt. Votak Lészpedről, votak Göjcsánából, Bákai Mária Göjcsánából, Szentes Ilonka vót Lábnyikból. Jártunk bé Oszebicra (*Lujzikalagor egyik falurésze*), műk ott mosogattunk a patakba, mentünk bé a patakba, s mostuk meg a rongyainkat, sujoltuk meg, mint nálunk vót a dolog, votak csipkebokrok, úgyhogy terítettük ki, hogy domnyu tanyító ne lássa meg, hogy műk mit csinálunk, há nem lehet menni szigur, biztos mocskosson, mostuk meg a rongyainkot, osztán énekeltünk, úgy vigadtunk, met ott egy oláh falu van, parcă (*talán*) ortodox falu az az Oszebic, az – *nem, mindcsak magyar, igaz, voltak ott*

oláhok is –, akkor a műk időnkben beszéltek oláhu, ce faceti fetelor, ce faceti (*mit csináltok, lányok, mit csináltok?*), de műk hi-hi-hi, hi-hi-hi, há nem tudtuk, higyj meg, nem tudtuk seprűnek, hogy mondják románul, nem tudtuk, ná, így tanutam itt magyar eskolát, odafel magyar eskolát. Eljöttek gyapottos oláhok, hordozták a gyapotot, amiből szöttek vásznat, s idejöttek, hogy kértek ingemet, hogy hogy mondják a fetekének magyarul, s azt mondtam alb (*fehér*). Modi, Andrásnak a felesége, műk továrosok (*barátnők, társak*) votunk Andrásnak a feleségével, Modival, osztá gyültünk össze guzsaljasba, s osztá kacagtuk, úgy kell az oláhnak, váoleu, csufolkodtunk, met asszongyák: ungur-bungur, ceapă-n cur (*kb. magyar-bagyar, hagyma a seggedbe*), mondták nekünk, há műk: oláh-bolá, vad kecske, köbő rakott kemence; s igaz, oláh nem értette ezt, kerüli kemencét, csokólja a kutya seggit a búség oláh, mondigoltuk. Micsányunk, bré, iljen vót, iljen vót.

– *Az édesanyja énekelgetett otthon?*

– Ó, de jártak guzsaljasba, tudod-e, s énekeltek, nagybőjtis énekeket. Nekem vót egy füzetem, vastag füzetem, annyi ének vót leírva belé, úgy sajnálom, hogy ellopták Budapesten.

– *Kend járt az édesanyjával guzsalyasba?*

– Jöttek hezzánk, tudod-e, jöttek a vödának (*özvegyasszonyok*), met sok vödána vót maradvá, verekedés után, jöttek énekelni, gyútek össze a guzsalyasba, nagybőjtbe csánták, főztek pujt, süttek pitánt, geluskát csántak, vótak vagy 15-ön, itt elünnén sokan voltak, de mind meghaldostak.

– *Gyerekeknek külön vót guzsalyas, kisguzsalyas?*

– Há, hogyne lett lenne, vót, de nagybőjtbe nem vót guzsaljas. Fársángban... há itt nálunk kilenc csoport vót a faluba, mentek a guzsaljasba, műk még a hatodikba votunk, a susétól eddig a hatodik vót, s ide fel még vót három csoport, sokan vótak, de most kinek...

– *Hányan gyültek össze?*

– Vótunk nálunk, míg a nagy ház uljan megtöt, 20-an es, saztán mikor fársáng vót, akko, völeo, Istenem, adjig hordoztam egy gomolját a guzsaljon, hogy édesanyám osztán megüsmet, Erzsikém, hát te még azt a gomolját hoztad, nem azt tettem oda fel még, ő szegény megismete, hogy a gomolja mincsak az a gomolja, há ha nem vót idő, hogy fonjunk, a kölykők futták a sültüből, vaj úgy táncoltunk, hogy pokkant a padlás, eltöt, bre, eltöt. Szép vót. Mikor egy nyírásza adódott, egy leány a csoportból, a guzsaljasból, völeo, Istenem, meddig sírtunk, mik időnkben, mikor én mentem férhez, akko a cigányok vótak a guzsaljasokba, sakkó, összebúttunk zegész, búcsúztunk a guzsaljasba. Erőst szép dolog vót. Aztán jöttek a cigánok, fútták a mársot, tán dörö, dörö-dörö, ki-ki a kopuig, kikisérték a nyirelvel, mindenki a nyireljével, mentünk, búcsúztunk, ő ment, búcsúzott a legényektől.

– *Ez melyik nap vót?*

– Utojáni, má mind mondjuk vasárnap vót a nunta, s

akkor azelőtt való vasárnap este. Há. Azelőtt való vasárnap este virágosan fel szépen, fel voltunk készülve s bocsuztunk s...

– *Ilyenkor mit énekeltek?*

– Há, nem énekelünk, met sírtunk, sírtunk.

– *Sírátták a leányságot...*

– (*kacag*) Válé, de igen, tudd meg, nem vot ez a sok mocskosság, hogy mint most, váleo, mikor vaegynek vót, hogy ne legyen eladódva s legyen bubája, kilenc vasárnap térgyen halta ott a misét feteke ászlóva a templomba, térgyen, egyedül csak, most nem is lehet beszélni, elvagyult, na, akkor úgy vót. Szép vót, én tom, én koriszt vótam, erőst szerettem e korba menni, nekem nagyon jött sírjak, mikor mentem férhez, na úgy jött, hogy én mikor neztem fel a kórusba a templomba, akkor úgy jött sírjak, hogy többet oda nem bírok én felmenni, most járnak, most járnak, akkor műk időnkbe csak e leányok vótak s legények a korba.

– *Az énekeket hamar megtanulta-e?*

– Én egy este megtanutam ez *Kisétálék*... Elmentünk guzsalyasba, egy szomszédasszonhoz, oda, tudod-e kihez, Krisztinka melik jár most a magyarokhoz, Kotyorka Krisztin, annak a mómójától tanultam, Harangozó Jánosnétól, az egy ulyan kövér bábecska volt, s énekelünk ott, mi talált, mi szánkar jött, s asszongya, halljátok-e, cinkák, melik szeretné megtanulni a zéneket, met én megtanyitlák egy sziép énekre – (*vékony hangon*) – valiéu, én megtanulom, búsultam én a fonót, s elénekelte akkor este, többet nem, odafigyeltem, s háromcor elmondta, akkor én tudtam. (*elkezdi énekelni*) Ezt énekeltem Zoli bácsinak es, Isten nyugisla!

– *Ezzel az énekkel vitte ki Kallós Zoli bácsi Udvarhelyre?*

– Leghamarébb '78-ba, eljött egy papír, eljártunk Odorhej Szekujeksz, na, én a magaziéné dolgoztam, s aszongya néne Luca, áljött egy plik, hájcsak, menyünk el egy nyéhányan, hínak táncra – én a táncra ne menják?! –, elmenek. Mihály, az uram ulyan helyen, úgy dógozott, 12/24-el, s mikor valaki helyet dógozott, akkó három nap es nem jött haza, négy nap es. Na, én hogy mennyek el, kellett dolgozzak, aszongya néne Luca, háj, met adnak 500 fránkot, aszongya, sakkor 500 fránkot én nem kaptam, egy hónapba es nem, lehet kaptam 500 fránkot. Elmenek. Na akkor elmentünk, egy nyihányan vótunk, megvannak haldosva, kik vótak, s elmentünk, aszt mongya az indzsiner (*a mérnök*), mondta románul: *și dacă mergeți, te închide (ha elmentek, bezárnak)*, deja ai scăpat (*egyszer már megúszta/megmenekültél?*) – aszongya, met még eccer oda vótam a policie, kutatak zénekevel, ezekvel –, *și ce? (s hát, mi?)*, me még akkor is mondtam, mit érdekel engem, ha bezárnak, gyermekeim kettő vót csak, kicsikék vótak. Elementem. Elmentünk néne Lucával, kivette a biléteket, met nem küdtek pénzt, csak a mik pénzünkvel mentünk el. Néne Luca elment, kivette a biléteket s én elbúttam, átalmentünk itt a Bikkösön, sokáziékve (*autóstoppal*) felmentünk (*Bákóba*), s gárába (*vasútállomásba*), mikó

felértünk, há zinzsinér odajött, vót itt egy cigány, Táláz, úgy hitták, megfogtak, húzzanak le, aszongya, hogy gondolod, bérekesztnek, ha bérekesztnek, bé, de nekem úgyes megfizetik, én hogy veszszem el a parát, s elémentünk, elmentem. Ájgye, abba a zidóbe apósom főzte a pálinkát, itt csinátunk vót egy helyet, me dugva kellett főzni pálinkát akko, nem lehetett. Csepegteti ott, kázánbó pálinkát, főzi, polica (*a rendőr*) az Tálázva riva ment, aszongya tátika, majd megszakadt a szúve, mit keresnek ezek itt: ungye, ungye-i nora? (*hol van, hol van a menyé?*), aszongya. Da la colectiv (*a kollektívben*), aszongya tátika, há én nem montam meg, hogy menek neki, met kicsikék vótak a kölkök, nem is primilt (*fogadta*) lenne el, nu-i agievárat, n-a fost nici azi (*nem igaz, nem volt ma sem*), aszongya, cum să nu, da a fost acasă (*hogyhogy nem, volt itthon*), no, met hazajöttem, hogy kel menjek az ángrásámünt mesinákval (*műtrágyával rakott teherautók*), raktuk a zsákokat traktorra, hazudtam tátikának, szegénnek. Hai lasă, că o să vină înapoi (*hagyjad, visszajön*), visszajő, aszongya, kezünkbe jöv ő. Nekem szerencsém vót, zindzsiner erőst tartott velem, erőst dolgos vótam, nem hogy dicsekedjem, mondom csak, ez nem dicsekedés, miko megragadtuk ketten, nyócvá kilus zsákot, egyből felfittyentettük a mesinre, nagy masinba, raktuk a mesinokat. Visszajöttem, szóltam, segymás, sasongya az indzsiner: *să ști Elisabeta, dacă pot să ții, că...* (*tudjad, Erzsébet, hogyha meg tudod tartani, hogy...*), nem értesz egy szót románul, ai scăpare (*megúszod*), aszongya, da altfel să ții (*másképpen, tudjad, hogy*), bérekesztnek, aszongya, bé vogy zárva. Másik régvél, vót a mágazienerunk (*raktárosunk*), s aszongya, elmenünk lopötökval (*lapátokkal*), hánnyük a búzát, hánnyük, Károlinnak hitták a mágazionert, néne Erzse, aszongya, kend, meg birja-e tartni, hogy nem ért egy szót es oláhul, aszongya – ién?! –, ha meg birja tartani, tudja meg, elszalad, aszongya, de ha nem, nincs mit csányunk, az indzsiner erőst tart kendvel, de ha nem hallgatta meg, tudja meg, bérekesztik. Bérekesztnek, de búsultam a gyermekeket. Eccer há, hagyja el, aszongya, én menek kendve trádukátornak (*fordítónak*), aszongya, hogy mire kéri a policok, kend, aszongya, tegye magát, nem érti semmit, váleu, én is úgy meg vótam ijedve, Isten örözzön meg! Oda menünk, mintha most es látnám, mikor lesett Ceaușescu, annak betörtem lenne fejét, milyen frikába (*ijedséget*) húztam én, s (*vékony, élesen hangon*) mondja: *Bună dimineața, bună dimineața! (Jó reggelt, jó reggelt!)*, ott szóltak, két policáj, s Bákóba, Gălățeanecáné, úgy hitták, ott a pártidba vót, tartózott oda. Völeu, jöttek hárman, két policáj, s az a zasszony s még Küslábos Pál, vót egy primár (*polgármester*) miféle itt nálunk, magyar vót, úgy tetszik, az es. Szóltak, böcsületesen szóltak, de én hántam, váleu Istenkém, csicsogott a fenekem es, aszongyák: Eh, a sosit Kotyior Bálint Elisabeta (*Eh, megjött Kotyor Bálint Erzsébet*), aszongya, mondja a magazioner, da aicia (*igen*,

itt van), aszongya. Én ültem, hántuk a búzát – Istenem, Istenem, mekora frikát húztam ezekér a magyaroké, de nem bánom, hál’ Istennek eltőt –, s hányjuk, s aszongya: Eh, unde ai fost, ai fost la plimbare? (*Eh, hol voltál, sétálni voltál?*), én ültem, ültem, mint ez a zasztal, nem szólott, aszongya Karolin, néne Erzse, kérdik... – akko neztem a falakat, aszongya a polic: Ce facem cu asta, dacă ducem la Bacău, trebuie să vină cineva să traducă. (*Mit csináljunk ezzel, ha Bákóba visszük, vinnünk kell egy fordítót is.*) Súly szaladtam el, hogy nem rekesztettek bé. Károlin, a magazinier felelt, ő mondta meg nekem, hogy mit mondtak, én mondtam neki magyarul. Ká(r)hoztató vótam, de én azt es nem búsúltam, csak szalagya el.

– Mit kérdeztek?

– Hogy mit tanultam, s eladtam a románt így, s aszt mondtam, ulyanokat montak, hogy montam (*hadarja*): magyar szarom zoláht – ilyen csúfokat mondtak. Há nem montam, ember. Da dacă chema la București, aszongya, la un festival, ungieva, mergeai? (*Hogyha Bukarestbe hívták volna, aszongya, egy fesztiválra, valahová, mentél volna?*) – aszongya Károlin, ne mit monnak. Mondjad, fizessék meg, me elmenek, ülök egy hétig es. Oszta nem vót semmi baj, elszaladtam, néne Luca 7 esztendeig vót domicil forjat (*kényszerlakhelyre ítélve*), nem lehetett kimenjen e faluból. S attól es elmentünk. Én bisztam belé, ő biszott belém. Elmentünk Csíksomolyóra, ő buletin (*személyazonossági igazolvány*) nélkül ment, el volt veve a bulteninya.

– Odorheiben (Székelyudvarhelyen) aztán énekeltek, táncoltak?

– Énekelünk, édeském, egy ulyan kaláka (*a román televízió magyar adásának Kaláka című műsora*) vót, zográdában (*egy udvarban*) vótak akkor a táncok, azok, vótak Kalagorból, jut eszembe Csernik Marict azóta üsmerem. Oszta énekelünk s táncoltunk. Szép dolog vót, hogy mondjam, nem es jut eszembe bár, mit énekeltem ott, de Zoli mutyitta vót egy könyvbe, megvagyok ott es.

– Kallós Zoli bácsin kívül Ceaușescu idejében jártak még mások is néne Erzséhez?

– Jártak, vót egy Barna János, budapesti, vót három fiú, s néne Lucának kicsike vót a zodája, küs házecskában ült ő, mint a zén bukatariém kün, s jöttek ide, itt hálltak, éjjen jöttek, éjjen mentek, setétben jártak, Bikkesen, mezőkön, ezeken. Oszta jártak többen, ohó. Tavalyelőtt Zsáponiéből (*Japánból*) vót egy fiú. Huba, Hubá. Három nap ült itt, pujszedéskor. Ősszel, most esztendeje, hogy levette énekjeimet. Nem hált itt, hotyelbe hált, met nagycsák vót, ilyen. Mikor idejött, akkor aszt mondta nekem, hogy 20 esztendeje vót e tavaly, hogy még járt vót nálam Zoli bácsival. S mondom nekije, Zoli bácsi küdött tégedet? Igen, aszongya, azé idetaláltam, met Zoli bácsi mondta, hogy jöjtek, met maga tud sok éneket.

– S kendek hogy értődtek, milyen nyelven?

– Milyen nyelvvél? Úgy ne, hogy kinlódtam, met

aszt mondta, beszéljek románul vele, mondom, há, hogy beszéljek veled románul, ha te nem tucc magyarul, s hogy éneklyek neked magyarul?! Há! S akkor aszt monta, máj binye (*jobb, ha*) éneklyek magyarul, met ő azét jött. (*kacag*) Ez való tám. Met még mondtam Zoli bácsinak es, met akkor élt, kérdi, Erzsi mit csántál, met csak jöttek ide sokan – Zoli bácsi küdött! –, Erzsi néni, Zoli bácsi küdött! Oszta miko eccer összegyültem vele, mondom, Zoli bácsi, maga minek küdi ide hezzám, hogy én énekeljek? Én nem küdök Erzsi senkit, többet senkinek ne énekelj, met én egyet se küdök, aszongya. Hát na, úgy mondta. Nem küdte, úgy hozta, ennek énekeltem, mondom, három nap kínlódott vót, nem tudom 150-200 éneket énekeltem le. Tyár.. Sokak történtek velem ebbe a sereg esztendőbe. A zisten megsegített ugyes engemet, zénekeimre neszt, ső sok a dusmány, sok a zirigy, de irigyeim, irigyeim, ne egyetek meg engemet, mint az énekbe (*elkezd énekelni*): *Irigyeim, irigyeim, ne egyetek meg ingemet. / Én es idevaló vagyok, / hol e fényes csillag ragyog* – ezt énekeltem a fesztiválokön es. Sok vót, sok a zirigy, bre, nem tudom, mit érne(k) a zirigységvel evel, édes gyermekem, én senkitől nem kértem semmit. Nekem a zisten úgy atta, hogy árván felnöttem, édesapámat nem ismertem. Nekem adta azt a zeszt, hogy szerettem a zénekeket, s én senkinek nem bírok mondani semmit.

– Emlékszik-e, hogy az édesanyjának mi volt a kedvenc éneke?

– (*elkezd énekelni*) *Cserebogár, mond meg nékem, / mikor leszen tavasz világ, / – ezt, ez a zénekje – s akko leszen tavasz világ, / mikor erdők béborulnak* – mikor énekelem, akko, minha hallnám e hangját es, olyan szépen énekel. Oszta mondam vala neki, édesanyám – sasongya –, *asszú fának zöd levele / zeza zárvánk víg öröme / zárvának sez idegennek / búcsúje nincsen szegénnek* – sasztán mondom, miét mondja asszú fának zöd levele? Azé, leányom, met a zárvának soha nincs öröme, csak mikor a zasszú fa kileveledzik. Ez vót a zédesanyámnak zénekje, szerettem es.

– Szentes énekeket énekelte-e az édesanyja?

– Énekeltek ök csokrába, guzsajlasba, *Lehullott a Jézus vére...*, nagyböjtös énekeket, csokrába. Vót egy asszony ideki, Róka Mihályné, úgy hitták, az *Királyokat*, 23 vers, fejből mondta, zablak alatt énekeltek *Királyokat*, de nem füzetből, vagy valami, hogy nezze, ő fejből mondta. Mint én eszt a *Marinkát*, eszt az oláhu *Merinkát*, én es nem erőst szokásom (*hogy füzetből nézze*). Vótunk tábörákba, votam, kikvel vótam én, osztá nezték, hogy – vittek füzetet –, és nezték füzetből, s osztá nem jó nezzed. Engem Zoli bácsi úgy tanyított, hogy te úgy vedd bé fejedbe, hogy ne nezd a füzetet. Nekem olyan vót ő, minha édesapám lett lenne.

Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébettel Mirk Szidónia-Kata és Petres László beszélgetett.
Lejegyezte Petres László

Jegyzet a beszélgetésekhez

(*a korlátok*) A lapszámhoz készített beszélgetések során számos érdekes, izgalmas, elgondolkodtató kérdés merült fel bennem. Ebben a rövid jegyzetben jelzésszerűen említek meg egy párat. Sajnos a lapszám terjedelmi korlátai nem tették lehetővé egy átfogó beszélgetéssorozat közlését, ami nem jelenti azt, hogy le kell arról mondani. A szinte csak Klézsére fókuszáló beszélgetések nem szabad elfedjék azt a tényt, hogy számos, még élő magyar zenész, énekes van Moldvában, akiknek a tapasztalata biztos, hogy részleteiben lényegesen árnyalja az e lapszamban kibomló képet.

(*a beszéd*) Hodorog Andrással és Legedi László Istvánnal beszélgetve egyből szembeötlött az, hogy nagyon „magyarosan” beszélnek. Szókincsükön, mondatalkotásukon, az *a*, *e* hangok kiejtésén, de még a hangsúlyon is meglátszott az, hogy nagyon sok időt töltöttek Magyarországon, magyar köznyelvi környezetben. Ez leginkább a beszélgetések begépelése alatt volt részleteiben megfigyelhető, ami ugyanakkor nagy figyelmet is igényelt. Hodorog Andrásnál elég szembetűnő volt egyes szavak magyaros és csángós kiejtésének a keverése, például a *vót/volt, ezt/eszt, met/mert*, stb. Először hozzá kellett szokni a hanghordozásához, hogy aztán pontosan le lehessen jegyezni szavait. Ebből is adódnak a lejegyzés eltérései. Természetesen érdemes volna utánajárni, hogy miért váltogatja, és milyen helyzetekben a fentebbi és más szavaknak is a kiejtését. Mindkét zenésznél, és Bálint Erzsébetnél is megfigyelhető volt az, hogyha „magyaros” szavakkal kezdtek bele egy mondatba vagy egy történetbe, az legtöbbször a mondatfűzés ritmusát megtörte, és elbizonytalanította. Többször megfigyeltem, hogy a csángós kifejezést, főleg azokat, amik „románosak” voltak, gyorsan korrigálták vagy elharapták. Bálint Erzsébet egyszer meg is jegyezte, hogy milyen jó, hogy tudunk csángósan beszélni, mert nem kell akkor „magyarosan” beszélni. Mert akkor könnyebben, gördülékenyebben tudott mesélni, nem kellett reflektálnia arra, ahogyan mondja, és sokszor arra sem, amit mond. Ezek mögött a jelenségek mögött is egy nagyon összetett tapasztalati helyzet tárul fel. Hodorog András és unokatestvére, Bálint Erzsébet történetmesélési módja is nagy kihívás elé állított akkor, amikor le kellett azokat jegyezni. Mindketten nagyon szívesen nyitnak új és új zárójeleket. Az előbbinek a gondolkodási, az utóbbinak a fogalmazási módja nagyon burjánzó. Leginkább témák, motívumok mentén bontják ki az újabb és újabb történeteket. Ez a gondolkodási, narrációs eljárás sejtésem szerint Hodorog András furulyajátékában is visszaköszön. Bálint Erzsébetnél, érdekes módon, inkább talán ennek a tudomásul vett sajátosságnak a visszafogása figyelhető meg, leginkább akkor, amikor hirtelen történetszalakat vag

el, zár le. Az élő nyelv visszaadása, a fent jelzett sajátosságok megjelenítése és a szerkesztés követelménye sokszor nehéz helyzetbe hoztak.

(*a memória*) A gyors felfogóképesség, a nagyon alaposan rögzítő és nagy kiterjedésű, gyorsan aktiválható memória kulcsfontosságú mozzanat volt mindhárom alkotó gyerekkori emlékeiben. Ebben pedig szervesen illeszkednek a moldvai szóbeli hagyományörökítés más szegmenseihez. Hasonlóan azokhoz, akik sok mesét, imádságot, szakmák tudását, történeti ismereteket őriztek meg, a zenei, énekes tudás hordozóit is egy organikus kollektív tudás (valamikor) aktív, alakító résztvevőiként kell látni és megérteni. Önmagukban az énekek, táncok, a hangszeres zenei anyag keveset árulnak el ennek a kultúrának a mibenlétéről.

(*az éneklés, zene, tánc*) Mindhárom klézsei beszélgetés hangsúlyozza az éneklés, a sültülés közösségi beágyazottságát. Hodorog András szerint régen nagyon sok embernek volt a faluban furulyája, nem csak a pásztortoknak, pásztorkodóknak, azért mert a furulya egy okos hangszer. Az ének, a furulyázás és – szinte kizárólag csak ez utóbbival összekapcsolódóan – a tánc, továbbá az imádkozás is a hétköznapi idejének értelmes kitöltésére, tanulásra, az emberi élet idejének tagolására szolgált. A guzsalyasok, az egyes falurészekben szervezett rendszeres nagyobb táncok, táncmultságok, a lakodalmak ezt a közösséget, közösségeket szervezték folyamatosan egy-egybe. Ebből adódóan szinte minden közösség saját ének-, hangszeres-, táncművelésével rendelkezett, és nagyon figyelt a megkülönböztető jegyekre, sajátosságokra, ezek szóbeli kifejezésére, megfogalmazására. Ezek a sajátosságok részei voltak egy nagyobb egységnek, amibe beletartoztak a nyelvjárási, öltözködési, ritkábban étkezési, viselkedési szokások is. A hétköznapi ideje továbbá része volt egy tágabb, a transzcendenciára figyelő időtapasztalatnak is. A guzsalyasokban énekelt szentes énekek ugyanúgy a szentet idézték meg, mint a templomban énekeltek, csak épp a profán cselekvések idejében és terében. A táncok egyfajta kifeje is megmutatóköző közösségi magatartást fogalmaztak, mutattak meg. Ezért érzékenyülnek el, és egyben kéri számon a sajátosságok tudatosítását a táncházakban zenélő mesélők. Maga a zenész kifejezés sem pontos itt, ugyanis ebben a világban a zenész szóval a leginkább lakodalmakba felfogadott és szinte kizárólag román cigány muzsikusokat illették.

(*a gyűjtők*) A társasok, a kollektív gazdaságok megszervezése, a szocialista iparosítás és a nagyarányú országos építkezések, a televízió és főleg a rádió elterjedése első alkalommal bomlasztották meg alapjaiban a moldvai csángó falvak hagyo-

mányos, több évszázados rendjét. Meggyérültek, megszűntek a guzsalyasok, a táncok, ezzel pedig eltűntek a közös éneklés, a hangszerhasználat, a tánc gyakorlásának és továbbadásának hagyományos életterei. A diszkók világában sokaknak anakronisztikus lett az övbe dugott furulya. Ennek a világnak a „túlélőivé” váltak a sokra emlékező, nagy tudású énekesek, hangszeresek, táncosok, vagyis a „híres adatközlők”. Túlélővé pedig, sarkosan fogalmazva, a gyűjtők által váltak. A gyűjtőkkel kapcsolatosan két mozzanatra térnék ki. Az egyik az lenne, hogy hiába jelent meg a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál 1970-ben Kallós Zoltán nagy hatású gyűjtése, a *Balladák könyve*, hiába építettek be moldvai anyagot repertoárjukba az első táncházakat megszervező székelyföldi, erdélyi népi együttesek, hiába szervezte 1989 előtt az első táncháztalálkozókat Székelyudvarhelyen, Bálványoson a román televízió magyar adásának a szerkesztősége, és hiába gyűjtötte össze 1972 és 1988 között a sepsiszentgyörgyi Seres András a Kallós Zoltánéhoz hasonló merítésű anyagát Moldvából, sajnos mindez a figyelem, munka nem jelent meg, vagy nagyon későn jelent meg az erdélyi magyar közösség moldvai csángókról alkotott tudásában. Mindezek az erőfeszítések Magyarországon, a szűk szakmán kívül, az 1989-es fordulat után Moldvába utazó és ott kiterjedt gyűjtőmunkát végző magyarországi népzeneészeknek, laikus, zeneszerető embereknek köszönhetően kaptak elismerést.

A második mozzanat ez utóbbiakkal kapcsolatos. Mindkét klézsei furulyás megemlítette, hogy nagyon sok olyan kiváló furulyás, kavalos, kobzos, hegedűs, sípos volt, akik nem szívesen vagy egyáltalán nem akartak játszani a gyűjtőknek. Ezt a mesélők az illető emberek „vadságának” tudták be.

Nagyon fontosnak tartanám ezeknek az eseteknek a minél alaposabb felkutatását, a „guzsalyas világ” elmúlásának és a végül is „profivá” váló, híres adatközlők életútjának kontextusában megvizsgálni.

(*Magyarország, a táncházak*) Az adatközlők, amikor kikerültek Magyarországra, egyből egy más környelvi környezetbe, egy más értékrend szerint működő világba kerültek ki. A fellépésekért kapott pénz, a tudásukat első pillanatoktól kezdve adatoló és a maga számára tároló magyarországi hozzáállás otthoni közösségeikben számos konfliktust szült, önmaguk számára is számos, sokszor feloldatlan dilemmát okozott. Ugyanakkor Bálint Erzsébet esetében az is látszik, hogy Kallós Zoltán neki lelki támasza is volt, a kiépülő bizalom kölcsönös megértésre, tiszteletre épült. A moldvai ének- és táncművelés, a hangszeres zenei anyag feldolgozása még várat magára. Hankóczy Gyula kobozról, 1988-ban írott tanulmánya, Lipták Dániel 2012-ben közölt átfogó elemzése egy lujzikalagori hegedűs dallamkincséről kiváló példák arra is, hogy mekkora munka van még hátra. Németh László először 2009-ben közölt írása, a *Magyar népzene Moldvában* a szisztematikus áttekintés mellett azt is jelzi elég nyomatékosan, hogy a Moldvában, pontosabban a Csángóföldön gyűjtött népzenei anyag, a táborokba, fesztiválokba meghívott moldvai zenészek játéka mivé vált, alakult a budapesti csángó táncházakban, az ott zenélő együttesek felfogásában, elvárásában. A moldvai táncházak körüli dilemmákat legutóbb a már említett Lipták Dániel egy tavalyi írásában próbálta meg tisztázni. Pávai István munkásságát azért tartom fontosnak, mert átjárását biztosíthatna az érzésem szerint egymástól igen távol került világok között.

ELŐFIZETŐK

ROMÁNIA

BAJNA GYÖRGY – Gyergyószentmiklós; BÁLINT MÓZES – Székelyudvarhely;
 CSISZER IMRE CSABA – Csíkszereda; CORNEL CADAR – Iași; DĂNILĂ IOAN – Bákó;
 FORRAI TIBOR – Homoródszentpál; FÜLÖP LAJOS – Székelykeresztúr;
 ISTÓK GYÖRGY – Klézse; ISTOC MIHAI – Klézse; KAKAS ZOLTÁN – Sepsiszentgyörgy; KISS MIKLÓS – Csíkszereda; KONSZA VILMOS – Sepsiszentgyörgy;
 KOVÁCS ISTVÁN – Sepsiszentgyörgy; KÜRTI JENŐ – Marosvásárhely; LÉSTYÁN SÁNDOR – Kézdivásárhely;
 PENTEK JÁNOS – Kolozsvár; ROBU ALEXANDRU – Kolozsvár; SEPRÓDI JÓZSEF – Dicsőszentmárton;
 TAMÁS KLÁRA – Csíkszereda; TÁNCZOS VILMOS – Kolozsvár; TIMÁR KARINA – Kolozsvár; VITOS LÁSZLÓ – Csíkszereda

MAGYARORSZÁG

ANGER OTTÓ BÉLA – Szeged; BITTMAN KÁROLY – Zirc; CSÓTI MÁRTA – Budapest; DEMSE MÁRTON – Budapest; DÓSA GYULA – Szolnok;
 Dr. ERDEI ANTAL – Gyöngyössolymos; ERDŐSINÉ KÉRY JUDIT – Budapest;
 FELFÖLDI ELEK – Budapest; GÁTAY ISTVÁN – Devecser; GERGELYNÉ KOVÁCS MÁRIA – Budapest;
 GYÖNGYÖSSY LAJOS – Budapest; Dr. GYURKOVITS KÁLMÁN – Mosdós; HÉJJ CSABA – Budapest; HORVÁTH JÓZSEFNÉ – Velence;
 HUDÁK JÓZSEFNÉ – Szerencs; Dr. ISZLAI SÁNDOR – Berettyóújfalú; JÓZSA LÁSZLÓ – Tápiógyörgye; Dr. KÁLMÁN FLÓRA – Kecskemét;
 KEÖVES FERENC – Páty; Dr. KÉRY SÁNDOR – Budapest; Ifj. KÉRY SÁNDOR – Budapest; Dr. KÓVÁRY GYÖRGY – Zirc;
 KUKODA VILMOS – Zirc; MOLNÁR ALADÁR – Sopron; MUNKÁCSI GYÖRGY – Szolnok; NAGY JUDIT – Pécs;
 PAPP DEZSŐ – Békésszentandrás; Dr. SURDY MIKLÓS – Budapest; SZAMOSI ELEMÉR – Budapest; SZEMES KÁLMÁN – Budapest;
 TOST ATTILA – Sopron; VÁRKÖVI LÁSZLÓ – Vác; ZIRCI ORSZÁGZÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY – Zirc

MÁS

Dr. DOBÓ ATTILA – Németország; Dr. DOBÓ TIBOR – Németország; FODOR ALBERT – USA; KISS ISTVÁN – USA

INTÉZMÉNYEK

ATCOM SZÖVETKEZETI TÁRSASÁG – Csíkszereda; BOD PÉTER MEGYEI KÖNYVTÁR – Sepsiszentgyörgy; Csíki SZÉKELY MŰZEUM – Csíkszereda
 KÁJONI JÁNOS MEGYEI KÖNYVTÁR – Csíkszereda

9 771224 535005 19001